

ELECTORALE AGENTEN AAN DE VOORAVOND VAN DE PARTIJFORMATIES

AANTEKENINGEN BIJ BRIEVEN EN NOTA'S
VAN SENATOR F. BETHUNE

DOOR

ELS WITTE

Aspirante Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek.

Op 27 november 1845 begon de senatorscarrière van Félix Béthune. Het kiesarrondissement Kortrijk verkoos hem toen met 691 op een totaal van 709 uitgebrachte stemmen¹. Begrijpelijk, want het was een kandidaat die reeds zijn politieke sporen verdiend had, eerst als lid van het Nationaal Congres en vanaf 1835 als burgemeester van Kortrijk², waar hij de spil vormde van de politieke katholieken, tot dan toe de enige en onbetwiste machthebbers in deze stad. Een overwicht dat een maand voordien, tijdens de gemeenteverkiezingen, enigszins aan het wankelen was gebracht door de oprukkende liberalen³. Maar die aangetaste stedelijke machtspositie kon geen afbreuk doen aan het succes dat Félix Béthune bij de plattelandskiezers van het arrondissement kende. In juni 1847 zegden ze hem, samen met de Kortrijkse katholieken, opnieuw massaal hun steun toe⁴. De weg was nu voorgoed vrijgemaakt voor een lange senatorsloopbaan die tot in 1871 zou duren.

Op zichzelf zijn dit alle weinig opzienbarende politieke feiten. De Westvlaamse kiezers stuurden één van hun rijke textielhandelaars

¹ *Nouvelliste des Flandres*, 28 nov. 1845, p. 3, k. 1.

² E. DE BÉTHUNE, „Un courtraien au Congrès National : le Baron Félix Béthune, in : *Annales de la Fédération historique et archéologique de Belgique*, 35e Congrès, 26-30 juillet 1953, Courtrai 1955, pp. 297-318; C. DU BUS DE WARNAFFE en C. BEYAERT, *Le Congrès National : Biographie des membres du Congrès et du Gouvernement provisoire*, Bruxelles-Paris 1930, p. 38.

³ Jean-Baptiste Béthune aan zijn vader, Félix, n^r I, 2, p. 56; *La Chronique de Courtrai*, 31 okt. 1845, p. 1, k. 1.

⁴ P.v. de l'assemblée des électeurs en date du 8 juin 1847, dans laquelle il a été procédé à l'élection de deux sénateurs, Papieren de Béthune te Marke, Fonds Félix Béthune, Elections législatives à Courtrai, 1847, n^r 521. Aantal uitgebrachte stemmen : 1002; Félix Béthune behaalde er 829.

en grootgrondbezitters⁵ naar Brussel om er de katholieke meerderheid in de senaat te versterken⁶. Veel meer draagwijdte bezaten deze stembusoverwinningen niet. De nauwgezetheid die deze kandidaat kenmerkte, de bewarende geest die zich in zijn nageslacht manifesteerde evenals de bereidwilligheid om Félix' archief open te stellen⁷, maakten deze drie verkiezingen tot unieke gebeurtenissen. Zijn brieven van en aan zijn kinderen, zijn briefwisseling met politieke vrienden, zijn nota's en zorgvuldig bijgehouden rekeningen stellen ons in staat een schijnwerper te richten op een uiterst interessant fenomeen uit die jaren: de electorale agenten, optredend buiten partijverband. Eenvoudiger gezegd: Félix Béthune onthult ons klaar en duidelijk hoe hij het heeft klaargespeeld om 98 % van de kiezers voor zich te winnen, zonder de hulp van een gedisciplineerde partijorganisatie⁸, doch met de steun van geestelijkheid, regeringsambtenaren en eigen kiesagenten: de gebruikelijke militanten uit die periode.

In die brieven en nota's hebben we echter méér willen zien dan enkel maar unieke tijdsdokumenten. Hun publicatie vormde

⁵ Contributions payées par M. le chevalier Béthune, sénateur élu en 1847 :	
Personnel :	416,66 F.
Foncier :	<u>2.203,16 F.</u>
	2.620,82 F.

Deze grondbelasting betaalde hij in Kortrijk, Marke, Zwevegem, Helchin, Heestert, Avelgem, St.-Eloois-Winkel, Dikkebus; Papieren de Béthune te Marke, Fonds Félix Béthune, nr. 521.

⁶ Van de 54 zetels waren er 32 in katholieke handen, cfr J. GILISSEN, *Le Régime représentatif en Belgique depuis 1790*, Brussel 1958, annexe I, A.

⁷ Mijn oprochte dank gaat hier naar de familie de Béthune die me in de mogelijkheid stelde deze dokumenten te publiceren. Bijzonder erkentelijk ben ik voor de hulp en de inlichtingen die Baron E. de Béthune me verschafte.

De gepubliceerde brieven en nota's zijn afkomstig uit de volgende dossiers van het Fonds Félix Béthune : 1° Elections législatives à Courtrai, 1845 en 1847, nr. 520-522 (Nota's, rekeningen, brieven van kiesagenten), 2° Correspondance avec son fils Jean-Baptiste, I (1837-1846), II (1847-1850), 3° Correspondance avec les siens, I en II.

⁸ Deze drie verkiezingen spelen zich af in een partijloos regime. In Kortrijk waren de katholieken er nog niet toe aan een openbare kiesvergadering. In 1848 is dit wel het geval; op 28 april werd een „Assemblée électorale de Courtrai et de son district” gehouden, „un club clérical”, zoals de liberale *Journal de Courtrai*, ze betitelde (*Indépendance belge*, 25 mei 1848, p. 2, k. 3). Voor de stichting, het reglement en de samenstelling van het bureau, zie *L'Echo de Courtrai*, 28 april 1848, p. 1, k. 1, 2, 3 en 10 mei 1848, p. 1, k. 2. De liberalen daarentegen deden er reeds in 1842 een eerste poging om tot een politieke vereniging te komen. (*L'Observateur*, 20 april 1842, p. 2, k. 3; *Petites Affiches de Courtrai*, 20 april 1842, p. 2, k. 3, p. 3, k. 1). In november 1845 werd pas voorgoed van wal gestoken. (*La Chronique de Courtrai*, 12 november 1845, p. 1, k. 2.)

voor ons een gelegenheid om wat nader in te gaan op de politieke praktijk die er wordt in beschreven. Gekoppeld aan gegevens uit ander bronnenmateriaal, hebben we er dankbare aanknopingspunten in gevonden voor een eerste benadering van het verschijnsel van de electorale agenten. Een eerste benadering, want we zijn er ons terdege van bewust dat gebrek aan een meer verantwoord onderzoek van deze en ermee nauw verbandhoudende problematiek ons soms verplicht heeft te blijven steken in hypotheses. Toch heeft dit ons niet belet om de eerste stap te zetten : daarvoor waren de brieven van Félix Béthune tè sprekend !

* *

Vóór twintig jaar was het nog mogelijk dat iemand als *Guyot de Mishaege*n in haar monografie van de Belgische katholieke partij, de werkelijkheid op een partijdige wijze onrecht aandeed : ze verdedigde o.m. de eenzijdige stelling dat de katholieken tijdens de eerste decennia na de onafhankelijkheid volkomen passief zouden geweest zijn en in het geheel niet zouden gereageerd hebben op wat zij de liberale uitdaging noemde, en dit wegens een totaal gebrek aan actiemiddelen. De inmenging van de bisschoppen minimalizeerde ze en hun oproepen waren er volgens haar slechts op gericht de gelovigen op hun burgerplicht te wijzen. Handhaving van de vrede en van de unie tussen katholieken en liberalen was zogezegd het enige en verheven doel⁹. Dit vertekend beeld werd ondertussen door *Mgr. Simon* rechtgezet in tal van studies waarin telkens de meest onpartijdige geest uitstraalt¹⁰. Dank zij hem is het een gemeenplaats

⁹ G. GUYOT DE MISHAEGEN, *Le parti catholique belge de 1830 à 1884*, Brussel, 1946, Université Catholique de Louvain, Collection de l'Ecole des sciences politique et sociales, 135, p. 33, 60, 97.

¹⁰ A. SIMON, *L'Eglise catholique et les débuts de la Belgique indépendante*, Wetteren 1949; —, „Variations sur la vie parlementaire, in *Revue St. Louis*, juillet 1956, pp. 3-28; —, *Catholicisme et politique. Documents inédits, 1832-1900*, Wetteren 1955; —, *Lettres de Pecci, 1843-1846*, Analecta Vaticano-Belgica, Institut historique belge, 1959; —, *La politique religieuse de Léopold I*, Brussel 1953; —, *Correspondance du nonce Fornari, 1838-1843*, Analecta Vaticano-Belgica, 2e série, section C, nonciature de Bruxelles, 1956; —, *Le parti catholique belge, 1830-1945*, Brussel 1958; —, „La nonciature Fornari”, in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, T. XLIX, 1954, pp. 462-516; pp. 807-834; —, *Aspects de l'Unionisme. Documents inédits, 1830-1857*, Wetteren 1958; —, *Le Cardinal Sterckx et son temps*, Wetteren 1950; —, „België van 1840 tot 1848”, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. X, Utrecht, 1956. Ook H. HAAG wees op de politieke rol van de kerk, o.m. in : „De Belgische buitenlandse en binnenlandse politiek van 1831 tot 1840, in *A.G.N.*, dl. IX; —, *Les droits de la cité. Les catholiques démocrates et la défense de nos franchises communales, 1833-1836*, Brussel 1946; —, *Les origines du catholicisme libéral en Belgique, 1785-1839*, Leuven 1950.

geworden te verkondigen dat de katholieke kerk in die periode een politiek machtsblok vormde, dat het bisdom de klerikale krachten bundelde en dat de clerus, onderdrukt tijdens de Franse en Hollandse regimes, zijn rol van agitator die hij tijdens de revolutie had vervuld, voortzette en onmogelijk kon worden weggedacht uit het politieke proces van die jaren. We hoeven dus echt niet meer verbaasd te staan als we over dit klerikaal opdringen in de brieven van Félix Béthune lezen. Het wordt er des te boeiender om, de kanalen te volgen waarlangs dit streven zich heeft voortbewogen.

Als knooppunt van heel de actie fungerde de bisschop. Hij moest immers het raderwerk in beweging brengen! Vandaar dat hij het bezoek kreeg van of gecontacteerd werd door al de promotors van de kandidatuur. Soms is het de kandidaat zelf, een invloedrijk familielid of een vriend¹¹. Zo stuurt Félix eerst zijn zoon, die secretaris van de gouverneur is, naar de bisschop, kennelijk om het terrein te verkennen; daarna brengt hij zelf enkele gelegenheidsbezoeken. Ofwel doet de plaatselijke katholieke leider de boodschap. De nauwe samenwerking die er tussen graaf E. d'Oultremont en de Luikse bisschop Van Bommel heeft bestaan¹², is hiervoor uiterst representatief. In weer andere gevallen is het de minister of de gouverneur die voetstappen aanwendt. Denken we aan de relaties die een minister de Theux of een gouverneur De Müelenenaere met de bisschoppen onderhield¹³. Dezelfde bemiddelaarsrol speelden tenslotte ook de nuntius en rektor De Ram¹⁴.

De communicatie tussen de top en de lagere regionen bood

¹¹ Uit een brief aan Van Bommel, van 27 jan. 1841, blijkt dat een vriend van de Antwerpse kandidaat-volksvertegenwoordiger Van Haveren, voetstappen aanwendt bij de Aartsbisschop en bij de Luikse bisschop, die in Antwerpen invloedrijke relaties bezit. (Archief Bisdom Luik, Fonds Van Bommel, Lettres de Mgr. Van Bommel à Peyrot, II, 1830-1852.)

¹² A. SIMON, *La politique religieuse...*, p. 83, voetnoot 51; Lettres à Peyrot, 29 jan. 1833, 28 mei 1833, Archief Bisdom Luik, Fonds Van Bommel; d'Oultremont aan Kersten, 1841, A.R.A., Papieren Kersten, nr 22.

¹³ J. DIERCXSENS, *Quelques mots au public à propos des prochaines élections*, mei 1847, p. 19. (Stadsarchief, Antwerpen, Kiezingen van Antwerpen, I, B.A./221); Sterckx aan Lambruschini, 12 mei 1836, Archief Aartsbisdom Mechelen, Fonds Sterckx, II, 1; Fornari aan Lambruschini, 15 juni 1839, in A. SIMON, *Correspondance du nonce Fornari...*, p. 98; de brieven aan Félix Béthune vanwege zijn zoon, Jean-Baptiste, verduidelijken uitstekend de relaties van de Müelenenaere met het bisdom; Fornari aan Lambruschini, 13 mei 1841, in A. SIMON, *Correspondance...* p. 137.

¹⁴ De Ram aan Sterckx, 16 februari 1844, Archief Aartsbisdom Mechelen, Fonds Sterckx, V, 2; Fornari aan Lambruschini, 18 april 1839, 15 juni 1839 in A. SIMON, *Correspondance du nonce Fornari...*, pp. 88, 98; *Ibidem*, pp. XX, XXI, XXII; Fornari aan Lambruschini, 13 mei 1841, in A. SIMON, *Correspondance...*, p. 136, voetnoot 1.

geen enkele moeilijkheid. Daar zorgde de hiërarchie van de Kerk en haar strenge discipline voor. Primo bestond de mogelijkheid om het beleid te coördineren. Waren de jaarlijkse vergaderingen van de bisschoppen hiervoor niet de aangewezen plaats? Reeds in 1833, toen de bisschoppen samen kwamen ter gelegenheid van de wijding van de Naamse prelaat, vindt men van deze coördinatie reeds sporen terug¹⁵, terwijl er tijdens de vergadering van 1838 a.h.w. een politieke strategie door de bisschoppen werd uitgebouwd¹⁶. Niets was bovendien eenvoudiger dan het ordewoord door te geven aan de lagere geestelijkheid. Efficiënter middelen dan herderlijke brieven, convocaties van de dekens, brieven van de vicaris-generaal of van de bisschop zelf aan dekens en pastoors, konden moeilijk worden voorgesteld¹⁷. De inhoud en de draagwijdte van deze richtlijnen vertoonde echter varianten: naast de voorzichtige mandementen van Mgr. Sterckx, waarin enkel werd gevraagd aan de gelovigen om te bidden voor de overwinning van de „goede” kandidaten, vinden we echter ook de maar al te duidelijke bevelen aan de clerus om een strenge controle uit te oefenen op de parochianen zodat welbepaalde kandidaturen uit de stembus zouden komen. Heel wat subtieler daarentegen was het ordewoord dat het Aartsbisdom in 1844 doorgaf: „On pense que dans l'intérêt de la religion et de la bonne cause, il est à propos qu'en leur qualité de pasteurs, ils se

¹⁵ Monciau aan Gendebien, 16 mei 1833, in A. SIMON, *Aspects de l'Unionisme...*, p. 107.

¹⁶ Resolutie 6 luidde: Avant les élections, les doyens des paroisses qui composent le district électoral se réuniront chez le doyen du chef-lieu pour se concerter sur le choix des candidats.... A. SIMON, *Réunions des Evêques de Belgique, 1830-1867, Procès-verbaux*, Interuniversitair centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen 10, Leuven-Parijs 1960, p. 47.

¹⁷ Dietrichstein aan Metternich, 25 mei 1841, Archief Min. Buit. Z., A.E.V., nr. 10945, dépêche nr. 31; *Instructions sur les élections. A MM. les curés du diocèse de Liège*, 9 mei 1833, in *Journal de Liège*, 14 dec. 1846, p. 2, k. 2; *Mandement de Mgr. Van Bommel pour ordonner des prières publiques à l'approche des élections générales*, 20 aug. 1831, C. Van Bommel, *Mandements, lettres pastorales, circulaires et instructions*, Luik, 1844-1845, dl. I, pp. 130-135; *Journal de Liège*, 14 dec. 1846, p. 2, k. 2; J. Beckers, secrétaire de l'Evêché à MM. les curés du district de Liège, 13 jan. 1840, in *Journal de Liège*, 14 dec. 1846, p. 2, k. 2; *Mgr. Labis à MM. les curés du diocèse de Tournay*, 1 april 1845, in *Journal de Liège*, 14 dec. 1846, p. 2, k. 2; *Mgr. l'Archévêque de Malines à MM. les curés du Diocèse de Malines*, 22 mei 1837, in *Journal Historique et Littéraire*, T. IV, p. 148; H. HAAG, *Les origines du catholicisme libéral...*, pp. 244-245, voetnoot 2; *Mandement van Z.E den Cardinael-Aertsbisschop van Mechelen ter gelegenheyd der kiezingen in 1841*, Stadsarchief Antwerpen, Kieszaken, nr. 31; Demarteau aan Rogier, 28 aug. 1831, in E. DISCAILLES, *Charles Rogier*, dl. II, Brussel 1892-1895, p. 176; Antonucci aan Albani, 3 dec. 1830, in A. SIMON, *L'Eglise catholique et les débuts...*, p. 134; *Aenkondigingsblad van de stad en het arrondissement Turnhout*, 29 mei 1841, p. 2, k. 3.

mettent en rapport avec leurs ouailles bien plus qu'on ne l'a fait jusqu'à présent (...) On réclame de leur part (...) de cultiver constamment avec tous des relations plus ou moins amicales (...) Le moment actuel est on ne peut plus opportun pour entrer prudemment dans cette voie, car l'époque à laquelle auront lieu les élections politiques, est encore trop éloignée, pour qu'on puisse suspecter la sérénité des démarches de la part des pasteurs"¹⁸.

De tweede trap, of liever de tussentrap, van de hiërarchische ladder, vormde dus de deken. Onmiddellijk nadat de bisschoppelijke instructies hem bereiken, treedt de Kortrijkse deken in volle actie, berichtte Félix Béthune vol genoegen aan zijn dochter. Welke rol werd juist aan de dekens toebedeeld? Zij stonden in voor de contacten met de pastoors en onderpastoors. Soms bracht de deken persoonlijk de lagere clerus uit de omgeving op de hoogte van de politieke keuze van Monseigneur, en legde vanzelfsprekend in eerste instantie bezoeken af aan priesters die juist in vergadering bijeen waren¹⁹. Behoorde hij tot de minder actieven en militanten, dan beperkte hij zich tot het schriftelijk doorgeven van de bevelen van zijn overheden²⁰. Kortom, in een minimum van tijd konden de electorale agenten, die de basis uitmaakten van het systeem, en in onmiddellijk contact met de kiezers waren, nl. pastoors en onderpastoors, bereikt worden. De actie van de deken als tussenpersoon, sloot echter niet uit dat hij meestal eveneens tot die basis behoorde. In de campagne van Félix Béthune is de Kortrijkse deken dan ook een centrale figuur als kiesagent.

Over de invloed die deze voorhoede aanwendde, heerde er bij de tijdgenoten niet de minste twijfel. Zowel Leopold I als de Oostenrijkse gezant Dietrichstein, als de vooraanstaande geestelijke Noyer, hebben het in hun brieven allen over de morele en religieuze dwangmiddelen die de clerus gebruikt om de gelovige kiezers te bewerken²¹. Propaganda voor de kandidaat en aanvallen op de op-

¹⁸ Losse nota, februari 1844, Archief Aartsbisdom Mechelen, Fonds Sterckx, V.

¹⁹ A. SIMON, *Réunions des Evêques...*, p. 47; Félix Béthune aan zijn dochter, Sidonie, 18 nov. 1845, nr II, 2 p. 58; H. Lefèuvre, arrondissementscommissaris van Aalst, aan Min. v. Bin. Z., 24 mei 1833, A.R.A., Pap. Rogier, nr 315.

²⁰ P. L. Brisard, curé-doyen à MM. les curés de Lessines, 1 juni 1847, in *Indépendance belge*, 15 juli 1847, p. 1, k. 1.

²¹ *L'Impartial de Bruges* citeert *Le Progrès*, 26 mei 1848, p. 1, k. 3; A. SIMON, *Le parti catholique belge...*, p. 54; L. Pijcke aan de redactie van *L'Indépendance belge*, geciteerd door *La Nation*, 19 en 20 juni 1848, p. 1, k. 3; Nota van Noyer over de religieuze situatie in België, Brussel 1845, in A. SIMON, *La politique religieuse...*, p. 126; Woyna aan Metternich, 15 mei 1847, Archief Buit. Z., A.E.V., 10945, 1847-1850, nr 22; Leopold I aan Metternich, 17 febr. 1836, in C. DU BUS DE WARNAFFE, *Au temps de l'Unionisme*, Doornik 1944, p. 169.

positie vanop de preekstoel; begeleiden van de kandidaat bij zijn bezoeken aan de kiezers; zelf tochten ondernemen tot bij de platte-landskiezers — mits vergoeding van de reiskosten door de kandidaat — collega's aanzetten gelijkaardige acties te voeren; bij voorbaat klaargemaakte stembiljetten uitdelen aan de kiesgerechtigde bevolking; absenteïsme bestrijden door het „stemvee” tot in de kieslokalen te begeleiden en er een controle uitoefenen — „dans beaucoup de localités ils marchent processionnellement aux élections à la tête de leurs paroissiens” schrijft de Oostenrijkse gezant²² — dat alles maakte deel uit van de taak die was weggelegd voor de lagere geestelijkheid²³. Kon het anders of hun actie wierp de meest vruchtbare resultaten af op het platteland? Commentaar van tijdgenoten is anders sprekend genoeg. Woyna heeft het over „le clergé belge qui se plaint dans des rêves de domination morale et d'assujettissement ascétique”²⁴; Vilain XIIIII over „les curés et les vicaires qui disposent du peuple comme ils le veulent”²⁵; arrondissementscommissaris Lefèvre over „les curés qui dirigent les petits cultivateurs à leur guise”²⁶; Dietrichstein over „les électeurs des campagnes qui obéissent aveuglement au mot d'ordre de leurs pasteurs”²⁷. En hoe luidt het commentaar van de tegenstanders, de antiklerikalen? Zij zien met afgunst toe hoe dit beleid voortreffelijk gecoördineerd wordt, hoe snel en efficiënt de kiezers gemobiliseerd worden, hoe perfect het systeem van onderop functioneert, hoe feilloos de bevelen worden opgevolgd. Zonder overigens zelf niet

²² Woyna aan Metternich, 15 mei 1847, Archief Buit. Z., A.E.V., 10945, 1847-1850, nr 22.

²³ A. Brisard, curé-doyen à MM. les curés de Lessines... : „Votre besogne ne se borne pas dans cette affaire au temps présents; elle doit durer jusqu'au dernier jour et à la dernière nuit. On attend de vous que vous accompagneriez vos électeurs à Soignies et que vous ne les abandonnerez pas jusqu'après toute opération”; Petitie van enkele Lokaars aan de bisschop van Gent, 2 mei 1848, in *Messager de Gand*, 12 mei 1848, p. 1, k. 1; Onderpastoor P.C. Bossuyt aan Kersten, 18 febr. 1841, A.R.A., Papieren Kersten, nr 16; *Chronique de Courtrai*, 11 aug 1847, p. 2, k. 2; *Ibidem*, 11 juni 1847, p. 2, k. 2; *Chronique de Nivelles*, in *Le Progrès*, 25 juni 1848, p. 2, k. 3; Woyna aan Metternich, 15 mei 1847...; H. HAAG, *Droits de la Cité...*, p. 108; Pijcke aan de redactie van *L'Indépendance belge*, 19 juni 1848.

²⁴ Woyna aan Metternich, 15 mei 1847.

²⁵ Vilain XIIIII aan Hübner, 25 maart 1836, in A. SIMON, *Documents relatifs à la nonciature de Bruxelles, 1834-1838*, Bruxelles-Rome 1958, p. 112.

²⁶ H. Lefèvre aan Rogier, 24 mei 1833, A.R.A., Pap. Rogier, nr 315.

²⁷ Dietrichstein aan Metternich, 22 mei 1841, Archief Buit. Z., A.E.V., 10945, nr 31.

²⁸ Enkele van de talrijke voorbeelden uit de pers en brochures: J. DIERCXSENS, *Quelques mots au public...*; *Le Progrès* in *L'Impartial de Bruges*, 26 mei 1848,

stil te blijven zitten, waarover zo dadelijk meer. Talrijk zijn dan ook hun wrange aanvallen op deze kiesorganisatie²⁸, aanvallen, waarin telkens duidelijk het gevoel van onderdrukte naijver doorklinkt, zoals in het volgende krantenartikel, waarin de kerk „une association permanente”, wordt geheten „qui ne pose pas un acte en dehors des cérémonies religieuses, qui n’ait un but politique.” En gaat de krant verder „Autour de cette puissante corporation, une multitude de petites associations, confréries, congrégations de toutes formes, qui dans les occasions données travaillent dans l’ombre ou ouvertement sous des ordres, partis d’un point unique et auxquels il ne serait pas prudent de désorbéir”²⁹.

De realiteit zou echter geweld worden aangedaan als we het zo voorstelden dat dit katholieke machtsblok tijdens die jaren una niem en in geheel België even intensief ten dienste heeft gestaan van de strijd tegen de liberalen.

In de eerste plaats zijn er geografische verschillen. Niet in alle bisdommen is de greep van de clerus even sterk geweest. Alhoewel verkiezingsonderzoek, dat een geografisch uitgangspunt heeft, nog praktisch volledig ontbreekt³⁰, stellen enkele bronnen ons toch in staat hypotheses te vormen. Zonder veel twijfel staan de beide Vlaanderen aan de top : de kerkpartij is er rotsvast aan de macht. Het oordeel van Vilain XIIIII over Mgr. Boussen, de Brugse bisschop is kenschetsend : „Il est parvenu à dompter son clergé”, schrijft hij. De aanhang die de klerikalen in Doornik en Namen hebben, moet de geestelijkheid eveneens tot tevredenheid gestemd hebben. In Luik echter heeft Mgr. Van Bommel, over wie de nuntius zelf zegt „qu'il est emporté dans ses opinions et ses vues de domination exclusive”³¹ en over wiens machtszucht dus niet moet getwijfeld worden, af te rekenen met een sterk opdringend liberalisme vanuit steden als Luik, Verviers en Hoei, een liberalisme dat zijn invloedssfeer heeft weten uit te breiden over de omliggende dor-

p. 1, k. 3; *Chronique de Courtrai*, 11 juni 1847, p. 2, k. 2; *Méphistophélès*, 22 nov. 1840, p. 2, k. 2; 18 juni 1843, p. 2, k. 2, p. 3, k. 1; 4 mei 1843, p. 2, k. 2. Diezelfde geest van afgunst spreekt uit tal van liberale redevoeringen. Twee voorbeelden : *Discours de Verhaegen*, 12 juni 1839, nota van Hochsteyn, Collectie F. V. Borné; Lijkredevoering door Van Schoor, vice-president van l’Association libérale, bij de dood van P. Verhaegen, in N. CONSIDÉRANT, *Pierre-Théodore Verhaegen*, Brussel 1862, p. 24.

²⁸ *Le Progrès*, 24 febr. 1848, p. 1, k. 2.

²⁹ Het probleem werd o.m. gesteld in L. GUILLAUME, J. NOLS, L. SEVRIN, A. ZUMKIR, *Contributions à l'étude de la géographie électorale et de l'opinion publique en Belgique*, Tournai 1949, Société royale d'histoire et d'archéologie, 1951.

³¹ Weergave van een onderhoud tussen Fornari en Dietrichstein, Dietrichstein aan Metternich, 7 juli 1841, Archief Buit. Z., A.E.V., 10945, nr 44; zie ook A. SIMON, *Catholicisme et politique...*, p. 61.

pen³². Heel anders is weer de toestand in Brabant en Antwerpen, waar Mgr. Sterckx aan de clerus leiding geeft. Hij volgt niet dezelfde strakke lijn als zijn confraters. De veel voorzichtiger houding die hij aan de dag legde, is gekend. Ze stuitte zelfs op verzet vanwege de katholieke leiders³³. Geen wonder, vermits die „laksheid” zich weerspiegelde in het optreden van de lagere geestelijkheid van Brabant en Antwerpen. Mogen we in deze houding de oorzaak zien van de stichting en de actie gevoerd door de geheime katholieke vereniging l'Espoir, die vanaf 1838 actief optrad in dit bisdom³⁴? Waarschijnlijk wel, vermits de leidinggevende katholieke leken uit die provincies de taak van de bisschop overnamen: L'Espoir organiseerde en coördineerde er het optreden van pastoors en onderpastoors in hun hoedanigheid van electorale agenten³⁵...

Ten slotte moeten we zeker wijzen op het enorme graduele verschil dat er bestaan heeft tussen de druk die de clerus op de plattelandskiezer kon uitoefenen en de invloed die hij kon doen gelden op de stedelijke kiezer. Weer verhindert een tekort aan uitslagmateriaal ons om deze hypothese nauwkeurig te toetsen. Het staat echter alleszins vast dat waar de bevelen van de geestelijkheid voor de plattelandsbewoner tot haast goddelijke geboden werden geproklameerd, de toestand in de steden heel anders lag en de vat van de pastoor op het politieke geweten van de stedeling veel minder sterk was.

In de tweede plaats was het evenmin zó dat de katholieke politieke actie steeds éénzelfde doel heeft gehad in die jaren. Integendeel. We kunnen onmogelijk voorbij gaan aan de onenigheid die er in hun kamp in de jaren 1830-1839 heeft geheerst tussen conservatieven en vooruitstrevenden, waarvan Gent en Doornik de centra waren³⁶. Daar trad de clerus op als kiesagent voor de democratische kandidaten, in weerwil van de katholieke minister de

³² Kenschetsend hiervoor is het conflict tussen de liberale gemeenteraad van Tilff en de geestelijkheid, in maart-april 1838, cfr E. WITTE, „L'Election communale du 31 mai 1838 à Bruxelles : la capitale et le gouvernement en conflit”, in *Cahiers bruxellois*, dl. XII, juli-dec. 1967, p. 218.

³³ Vilain XIII aan Hübner, 25 maart 1836, in A. SIMON, *Documents relatifs...*, p. 112.

³⁴ Over de stichting en de actie van L'Espoir, zie J. BARTIER, „Théodore Verhaegen, la franc-maçonnerie et les sociétés politiques”, in *Revue de l'Université de Bruxelles*, okt. 1963 - april 1964, 1-2-3, pp. 10-14 (Overdruk).

³⁵ *Ibidem*, voetnoot nr. 65.

³⁶ Over de liberale katholieken zie: H. HAAG, *Les origines...*, en *Les droits de la cité...*; E. LAMBERTS, „De Belgische katholieken en de moderne vrijheden”, in *Spiegel Historiael*, 1968, III, pp. 361-367.

Theux, van de bisschoppen en van de nuntius³⁷. In 1839 beklaagt deze laatste er zich over hoe enorm moeilijk het is die weerspannige lagere geestelijkheid te kanaliseren in de conservatieve richting³⁸. Secundo mogen we ook niet vergeten dat de kerkpartij op haar beurt een werktuig is geweest in handen van Leopold I. Tot in het begin van de veertiger jaren heeft hij haar met succes kunnen manipuleren — via de nuntius — om diezelfde progressieve katholieken, in wie hij gevraagde vijanden zag voor zijn machtspositie, uit te roeien³⁹. Pastoors en onderpastoors moesten toen als kiesagenten fungeren tegen de democraten. Ook onder het unionistische bewind van Nothomb konden de klerikale belangen niet volledig aan bod komen. Dit ministerie helde weliswaar zeer sterk naar rechts over, maar desondanks kreeg de clerus van hogerhand bevel steun te verlenen aan enkele gematigd-liberale kabinetsleden, in ruil voor ministeriële hulp aan katholieke kandidaten⁴⁰.

Heel deze beweging neemt echter niet weg dat tijdens deze periode, dus ook vóór 1839, de tegenstelling tussen klerikalen en antiklerikalen als onderstroming doorwerkte. Ondanks het buitenlandse gevaar, ondanks het unionisme. Was de spanning latent op nationaal niveau, op lokaal vlak kwam ze steeds duidelijker aan de oppervlakte. Bewijzen voor deze stelling ontbreken geenszins : vermelden we slechts de rellen bij de stichting van de katholieke universiteit, de conflictsituaties in steden als Luik (1834) en Brussel (1838), het incident in Tilff (1838), het liberale petitionnement voor de kiescijnsverlaging, geleid door de steden in 1837, het mandement van de bisschoppen tegen de vrijmetselarij (januari 1838)⁴¹. Het is dus vrij logisch dat we heel deze periode door

³⁷ Sterckx aan Lambruschini, 12 mei 1836, Arch. Aartsbisdom Mech., Fonds Sterckx, II; Fornari aan Lambruschini, 19 april 1839, in A. SIMON, *Correspondance du nonce Fornari...*, pp. 88-89; Fornari aan Lambruschini, 15 juni 1839; Vilain XIIII aan Hübner, 25 maart 1836...; H. HAAG, *Origines...*, pp. 244-245.

³⁸ Fornari aan Lambruschini, 19 april 1839, cfr *supra*.

³⁹ H. HAAG, *De Belgische buitenlandse en binnenlandse politiek...*, p. 381; A. SIMON, *België van 1840-1848...*, p. 6.

⁴⁰ Pecci aan Lambruschini, 31 mei 1843, in A. SIMON, *Lettres de Pecci...*, pp. 113-114; d'Oultremont aan Pecci, 9 juni 1845, *Ibidem*, p. 195, voetnoot 2; Dietrichstein aan Metternich, 14 juni 1843; Woyna aan Dietrichstein, 11 mei 1845, 25 mei 1845, Arch. Buit. Z., A.E.V., 10945, n° 19, 21, 35.

⁴¹ Voor verdere referenties zie E. WITTE, *L'Élection communale...*, pp. 217-218, 279; wat het conflict tussen liberalen en katholieken in Luik betreft, verwijzen we naar A. CORDEWIENER, *La vie politique dans l'Arrondissement de Liège*, oct. 1830 - juni 1839, gestencilde licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Luik, Fak. L. & W., 1962-1963, pp. 118-124.

aanduidingen vinden van een clerus die contrapropaganda voert tegen liberale kandidaten. Reeds bij de verkiezingen voor het Nationaal Congres blijkt zulks uit het optreden van enkele bisschoppen⁴². Onder het behoudsgezinde ministerie de Theux (1834-1840) is er natuurlijk slechts sprake van klerikale steun aan katholieke conservatieven⁴³. En zelfs in mei 1841, als Nothomb het bewind in handen heeft, wapenen de bisschoppen hun gelovigen tegen de liberalen en stelt Fornari alles in het werk om de tegenstanders te verslagen⁴⁴. Naarmate de jaren 40 opschuiven, verhoogt de spanning en wordt de klerikale aanval tegen het steeds aan macht winnende liberalisme intenser, tot de machtsgreep kennelijk haar hoogtepunt bereikt onder de katholieke regering van de zes Malou's (1846-1847). Getuige hiervan de brieven van Félix Béthune en de uitroep van Woyna, de Oostenrijkse gezant „Si le clergé voulait se départir en Belgique de son extrême rigueur, si l'épiscopat belge n'exigerait pas des corps politiques en masse et plus particulièrement du parti politique qu'il domine, une soumission tout aussi absolue, tout aussi aveugle, que celle que le prêtre peut attendre du pénitent...”⁴⁵

Stellen we volledigheidshalve ook de vraag op welke electorale agenten de liberale tegenstanders beroep konden doen. We wezen reeds op hun afgunst op de hechte kerkelijke politieke organisatiestructuur. Reeds tijdens de eerste jaren na de onafhankelijkheid is al hun streven er dan ook op gericht om tegenover de katholieke militante leiding een politiek kader op te bouwen. De antiklerikale liberalen, onder leiding van Théodore Verhaegen, ondernemen een invasie in de sluimerende Belgische vrijmetselarij en willen haar tot nieuw leven brengen via de politisering⁴⁶. De broeders krijgen vol-

⁴² Antonucci aan Albani, 3 dec. 1830, in A. SIMON, *L'Eglise catholique et les débuts...*, p. 134.

⁴³ Fornari aan Lambruschini, 19 april 1839, 15 juni 1839, in A. SIMON, *Correspondance...*, pp. 88, 98; A. SIMON, *La politique religieuse...*, p. 83, noot 51; H. HAAG, *Origines...*, p. 244, noot 2.

⁴⁴ Om de aanbeveling van Van Bommel te krijgen, schrijft de promotor van de Antwerpse kandidaat Van Haveren in januari 1841 o. m.: „Il est parfaitement bien non seulement avec son curé, mais avec une infinité de curés de ses environs. Jamais il n'a été intolérant, il a toujours soutenu le clergé”, Arch. Bisdom Luik, Fonds Van Bommel, Lettres à Peyrot, II, 1830-1852; Dietrichstein aan Metternich, 25 mei 1841, Archief Buit. Z., A.E.V., 10945, nr 31; P. Beckers à MM. les curés du district de Liège, 13 jan. 1840, in *Journal de Liège*, 14 dec. 1846, p. 2, k. 2; Fornari aan Lambruschini, 13 mei 1841, in A. SIMON, *Correspondance...*, p. 136; Mandement van Z.E. den Cardinael-Aartsbisschop van Mechelen, 1841, Stadsarchief Antwerpen, Kieszaken, nr 31.

⁴⁵ Woyna aan Metternich, 15 mei 1847, Arch. Buit. Z., A.E.V., 10945, nr 22.

⁴⁶ „La franc-maçonnerie lui (Verhaegen) dut, sinon sa création, au moins sa résurrection et à coup sûr une grande partie de son éclat et de l'influence qu'elle

gens dit plan de actieve rol toebedeeld. Het meest explicet staat dit omschreven in een project tot hervorming van de vrijmetselarij, daterend uit 1838. Art. 7 luidt : „chaque maçon jurera de se conformer à la décision de l'atelier et d'exercer toute son influence pour la réussite de la candidature”⁴⁷. In de hoofdstad komen we de logebroeders dan ook al tijdens de gemeenteverkiezingen van juli 1836 tegen als kiesagenten. De twee loges, les Vrais Amis de l'Union en les Amis Philanthropes, dragen 33 broeders op om het kiezerskorps systematisch te bewerken⁴⁸. De opdracht vertoont echter één fundamenteel verschil met die vervat in de bisschoppelijke mandementen : de logeleden moeten niet enkel hun eigen invloed aanwenden, doch georganiseerd naar buiten treden en leken betrekken in hun actie om openbare kiesvergaderingen in te richten. Die ingeslagen weg zijn de liberalen blijven volgen. Met succes, want enkele jaren later functioneert er op lokaal vlak al een volwaardige partijorganisatie, terwijl tien jaar nadien de nationale partij wordt gesticht. De oorzaken van dit onderscheid ? Noch qua aantal, noch qua drukkingsmiddelen, noch qua coördinatie konden de liberale vrijmetsevlaars degelijk concurreren met de kerkpartij. Zo zijn er aanduidingen van tegenstand in de schoot van sommige loges te bespeuren tegen dit omvormen van de vrijmetselarij tot een strijdbare politieke organisatie⁴⁹ en tegen de coördinatie vanuit Brussel⁵⁰. Ook de top,

exerça bientôt sur la politique belge”, *Discours du Frère Orateur des Amis Philanthropes, cérémonie funèbre en mémoire du Frère P. T. Verhaegen, 8e jour, 10e mois 5862 (= 8 dec. 1862), Collectie F. V. Borné.*

⁴⁷ *Projet de réforme maçonnique proposé par la Loge de la Parfaite Union à l'Orient de Mons, 23e jour 10e mois 5838 (= 23 dec. 1838), Collectie F.V.Borné.*

⁴⁸ Zie de plank van 3 juli 1836 van de Brusselse loges „Les Vrais Amis de l'Union” en „Les Amis Philanthropes”, wegens haar belang integraal gepubliceerd onder IV, p. 71.

Dat de logebroeders deze opdracht degelijk uitvoerden, bewijst een opmerking van gouverneur Stassart aan zijn vrouw, in een brief van 15 juli 1836 : „Il est impossible de se faire une idée juste des intrigues du parti libéral, il s'est multiplié ces 2 ou 3 derniers jours, on voyait ses agents partout.” (Rijksarchief Namen, Fonds de Stassart-Maillet, n° 337). We vangen er trouwens ook echo's van op in de Brusselse pers; sommige van deze voorbereidende kiesvergaderingen werden erin verslaan. (*Courrier Belge*, 1 juli 1836, p. 3, k. 3; *Le Belge*, 12 juli 1836, p. 3, k. 1).

⁴⁹ Typisch in dit verband is de reactie van de loge van Dinant in 1838 : als Altmeyer, in opdracht van Verhaegen, er propaganda wil gaan voeren voor een politieke actie van de logebroeders, wordt hij niet toegelaten tot de werkplaats, wegens een gebrek aan rituele kennis ! (Didot aan Verhaegen, 28 okt. 1838, Collectie F. V. Borné); J. BARTIER, *Théodore Verhaegen...*, pp. 47-50.

⁵⁰ De reacties van de Fédération Maçonnique (Luik, Verviers, Hoei) op een project tot centralisering : „Arrivé au terme de ce travail d'analyse, on demeure comme malgré soi, préoccupé de la pensée qui domine le projet. Tout y est combiné dans l'intérêt, d'une centralisation absolue. L'unité réclame un centre,

het Groot-Oosten, tekende aanvankelijk verzet aan⁵¹. Vandaar het onmiddellijk bundelen van de liberale krachten in een traditionele, politieke partij. Wat natuurlijk niet uitsloot dat de bestaande organisatie van de vrijmetselarij niet werd ingeschakeld in het geheel en een uitermate machtige drukkingsgroep werd...

Wil men het tweede politieke verschijnsel dat in de briefwisseling van Félix Béthune sterk naar voor treedt, namelijk de interventie van de overheid in de machtsstrijd met behulp van haar ambtenarenapparaat, in zijn juiste verhouding zien, dan dienen eerst twee factoren benadrukt te worden. Vooreerst dat in ons land, zoals trouwens ook bijvoorbeeld in Frankrijk, in die jaren⁵² het „spoils-system” hoogtij vierde. Wordt nu van de functionarissen verwacht dat ze de zittende regering loyaal dienen, ongeacht hun eigen politieke opvattingen, met als logische consequentie dat in hun statuut de vaste benoeming wordt gewaarborgd, niets was gedurende meer dan een eeuw minder waar in België⁵³. De overgrote meerderheid van de ambten moest toen vervuld worden door de aanhangers van de politieke „partij” die aan het bewind was. Gevolg: de ambtelijke dienst was ten prooi aan de strijd tussen de politieke machtsblokken. In de tweede plaats dienen we duidelijk voor ogen te houden dat de parlementaire monarchie tijdens die eerste twee decennia na de revolutie slechts in de kinderschoenen stond. Vergeten we immers niet dat pas in 1830 de deur werd dichtgeslagen achter een tijdperk waarin het de gewoonste zaak van de wereld was dat heel het overheidsapparaat — ministers inclusief — in het teken stond van de absolute toewijding aan de staat, enkel belichaamd door de koning. Het dienen van de vorst was in de ogen van onze eerste ministers kennelijk een taak die meer gewicht in de schaal diende te leggen dan hun

on le conteste pas, mais la Maçonnerie ne peut vouloir qu'un centre d'action, elle repousse surtout un centre de domination qui, pour devenir despote, n'aurait besoin que de se laisser aller à la pente de ses exigences naturelles (...). Si le Grand Orient aspire à joindre au sceptre politique, aux faisceaux universitaires la mitre patriarchale, qu'on laisse aux apostats et aux serviles le soin de la lui offrir, mais que les Maçons fidèles et réguliers, restent purs et dignes à l'aspect de cette décevante hérésie, au milieu de ces affligeantes déviations”, *Fédération maçonnique belge, Examen d'un projet de Réforme maçonnique proposé par la Respectable Loge de la Parfaite Union à l'Orient de Mons, délivré et amendé par le Grand Orient de Belgique*, dec. 1838, Collectie F. V. Borné.

⁵¹ De rol die de Stassart in dit verband speelde is gekend, cfr J. BARTIER, *Théodore Verhaegen...*, p. 77.

⁵² N. RICHARDSON, *The French prefectoral Corps, 1814-1830*, Cambridge 1966, pp. 2, 131, 146-147; H. DAALDER, „De Bureaucratie. Ontwikkeling”, in *Reptorium van de Sociale Wetenschappen. Politiek*, Amsterdam-Brussel 1958, p. 206.

⁵³ Pas in 1937 kreeg de Belgische ambtenaar een eigen statuut, opgesteld door Camus.

parlementaire verantwoordelijkheid. De politiek die een de Theux of een Nothomb hebben gevoerd, spreken in dit verband voor zichzelf. Nu was het ook zo dat Leopold I, die er vanzelfsprekend naar streefde de parlementaire realiteit als een fictie te beschouwen, ervan overtuigd was dat de conservatieve katholieken de meeste en de beste garanties konden bieden voor zijn machtsontplooiing. Katholieke, behoudsgezinde belangen vielen dus langzamerhand meer en meer samen met die van de koning. Een constante die in de loop van die jaren telkens komt opduiken en zoals we reeds eerder constateerden, rond 1846 volledig burgerrecht had verworven⁵⁴. Deze politiek omzetten in de praktijk betekende natuurlijk het kunnen beschikken over gemakkelijk hanteerbare kamers, waar dus het leeuwenaandeel in katholiek-conservatieve handen diende te zijn, en waaruit katholieke democraten en antiklerikale liberalen moesten geweerd worden, terwijl gematigde liberalen er slechts in geduld werden. De clerus — we zagen het reeds — vormde een eerste efficiënt instrument om deze politieke onderneming te doen slagen. De inschakeling van het regeringsapparaat zelf, impliceerde een tweede, haast nog afdoender en zeker nog spectaculairder middel. Want niet alleen waren afzetbare ambtenaren gerechtigd om in het parlement te zetelen — in welke mate België over een schijnparlement heeft beschikt tot in 1847, toen Rogier er een eind aan maakte⁵⁵, zou nog moeten worden uitgemaakt — maar bovendien kon de regering heel dit overheidsapparaat, van gouverneur tot belastingontvanger en van procureur-generaal tot politieagent, als electorale agenten doen optreden !

De bundeling van al deze politiek actieve ambtenaren, greep plaats in de hoogste niveaus van de hiërarchie : de ministers zelf hadden het heft in handen. Leclercq, lid van het eerste homogeen kabinet Lebeau (1840-1841), schreef o.m. in zijn *mémoires* dat enkele van zijn collega's in 1841 absoluut het zinkende schip nog wilden drijvende houden tot na de verkiezingen : „se retirer de suite, c'était jouer le jeu de ses adversaires en leur abandonnant une autorité dont ils useraient largement pour influencer les opérations électorales”⁵⁶. Het hoofdkwartier van waaruit die operaties werden geleid, was uiteraard opgeslagen in het ministerie van Binnenlandse

⁵⁴ A. SIMON, *België van 1840 tot 1848...*, p. 18.

⁵⁵ De wet van 26 mei 1848 verbod aan overheidsfunctionarissen zitting te hebben in het parlement.

⁵⁶ *Une Lignée de Juristes. Notes autobiographiques sur M. N. J. Leclercq recopiés sur l'original par son arrière-petit-fils Jean Leclercq*, Brussel 1942, dl. IV, p. 247.

Zaken⁵⁷. Dokumenten die we kunnen terugvinden in enkele dossiers van dit ministerie, schijnen er zelfs op te wijzen dat er een speciale dienst met dit informatie- en coördinatiewerk werd belast⁵⁸. Want dat er in samenwerking met de andere ministers actie diende gevoerd te worden, was evident. Moest de minister van Financiën immers niet de juiste richtlijnen kunnen doorgeven aan de ontvangers van directe en indirecte belastingen⁵⁹? Ook het leger moest nauwkeurig op de hoogte worden gebracht. In een brief aan Rogier uit 1845 lezen we immers „le colonel Dondelin (?) a été envoyé à Namur, pour travailler les électeurs au profit des candidats ministériels”⁶⁰. Ten slotte moesten ook de procureurs des konings eensluidende instructies kunnen verschaffen aan hun ondergeschikten, de substituten, de politiecommissarissen en de agenten. Merken we hier even op dat we geen enkel bewijs hebben gevonden dat de zittende magistrateur zich ooit aan deze electorale praktijken zou hebben overgegeven, terwijl die bewijzen legio zijn waar het de staande magistraten betreft. De rol die de procureur Van Cutsem in Kortrijk speelde, spreekt boekdelen. Ook tijdens de gemeenteverkiezingen van 1845 loopt commissaris Van Beersel zijn wijk af om in Brussel „propaganda” te maken voor zijn overste, de procureur des Konings, Verheyen⁶¹. In Verviers is commissaris Kannegiesser eveneens een bekende electorale agent⁶².

Verlaten we dit zijspoor om terug te keren tot het hoofdkwartier. De eerste schakel die we in de hiërarchische opbouw ontmoeten

⁵⁷ We verwijzen hier naar al de hoger aangehaalde brieven van de nuntii waarin de actie van de minister van Binnenlandse Zaken steeds centraal wordt gesteld. Een ander voorbeeld: de Theux stuurt in 1835 zijn bureauchef Macar naar Doornik met de opdracht er de kandidatuur van Dumortier te boycotten (H. HAAG, *Les droits de la cité...*, p. 107).

⁵⁸ Dossiers over gemeenteverkiezingen afkomstig van het min. v. B.Z. werden onlangs gedeponeerd in het A.R.A. Een bundel m. b. t. Brusselse verkiezingen bevat talrijke brieven met informaties over kandidatenlijsten gericht aan de ambtenaar Stevens (A.R.A., Min. van Bin. Z., Verkiezingen, nr 3136).

⁵⁹ *Méphistophèles* bericht op 3 april 1841, p. 9, k. 2: „On nous mande de Nivelles qu'un sieur Van Alsteen, inspecteur des accises, a parcouru tout le district, en imposant aux receveurs et autres employés de l'Etat l'obligation d'employer tous les moyens qui sont en leur pouvoir, afin d'éliminer les candidats du parti libéral”; H. HAAG, *Les droits de la cité...*, p. 108. De katholieke volksvertegenwoordiger, F. du Bus, schreef op 26 jan. 1841 aan zijn familie in verband met de liberale kandidaat Seron: „Les agents du ministère de finance ont reçu l'ordre de voter et d'agir pour lui”. (Familiearchief du Bus de Warnaffe, Correspondance de famille, Portefeuille XII.)

⁶⁰ A(...) aan Rogier, 14 juni 1845, A.R.A. Papieren Rogier, nr 208.

⁶¹ *L'Observateur*, 25 okt. 1845, p. 2, k. 1; 26 okt. 1845, p. 1, k. 4; *La Franchise belge*, 26 okt. 1845, p. 1, k. 1; *L'Argus*, 26 okt. 1845, p. 2, k. 2.

⁶² *L'Union Constitutionnelle*, 10 aug. 1848, p. 1, k. 1.

is de gouverneur, zoals alle anderen een afzetbare ambtenaar. Hij krijgt van hogerhand opdracht om primo zijn persoonlijke invloed en zijn macht in dienst te stellen van de regeringskandidaten. Zo maken we het mee dat gouverneur Jules Malou er de redacteur en uitgever van het *Antwerpsch Nieuwsblad*, die tevens de drukwerken mag verzorgen van het provinciebestuur, wil van afbrengen om de liberale lijst in zijn krant op te nemen tijdens de verkiezingscampagne van 1845⁵³. De Vrière, van zijn kant, brengt in 1848 trouw verslag uit aan zijn broodheer Rogier van al de contacten die hij in zijn provincie, Namen, heeft gelegd met de politieke leiders en van de „raad” die hij hen heeft gegeven⁵⁴. Secundo weegt op de gouverneur de plicht om aan zijn ondergeschikten de te volgen electorale beleidslijn ter kennis te brengen. De omvang van dit ambtenarenapparaat dat te zijner beschikking staat, moet zeker niet onderschat worden. Naast zijn eigen provinciaal bestuur, kan hij rekenen op de slaafse gehoorzaamheid van de arrondissementscommissarissen. Gouverneur de Müelenare geeft duidelijke instructies aan Van den Bulcke in Kortrijk n.a.v. de kandidatuur van Félix Béthune en het is dan ook heel normaal dat de zoon, Jean-Baptiste aan zijn vader vraagt „Savez-vous si M. le Commissaire d'arrondissement à déjà reçu des instructions de ses supérieurs ?”⁵⁵ Maar ook op de burgemeesters heeft de gouverneur vat. Hangt hun benoeming niet grotendeels van hem af ? Reeds in 1835 kennen we het voorbeeld van Vilain XIIIII die tijdens de verkiezingscampagne al de burgemeesters convoeert in het gouvernementel paleis⁵⁶... Kortom, de gouverneurspost was één van de belangrijkste sluizen in het electoraal proces. Is het dan te verwonderen dat benoemingen, afzettingen en verplaatsingen van deze sleutelfiguren in functie van de toenmalige politieke constellatie geschiedde ? Ter illustratie enkele frappante voorbeelden. De Theux verwijderde in 1838 de Stassart, de grootmeester van de Belgische vrijmetselarij, uit Brabant⁵⁷; de Viron — een lid van L’Espoir⁵⁸ — nam zijn taak over. Een afzetting die heel wat deining veroorzaakte. Zoals trouwens ook de verplaatsing van Henri De Brouckère. Door toedoen van Nothomb verhuisde deze liberaal naar Luik, waar aan de liberale machtspositie toch nog weinig meer te tornen was, terwijl de provincie Antwerpen, die in veel mindere mate aan dit „euvel” leed, Jules Malou als gouver-

⁵³ *Kiezingen van Antwerpen*, I, Stadsarchief Antwerpen, B.A. 221.

⁵⁴ De Vrière aan Rogier, 1 juni 1848, A.R.A., Papieren Rogier, nr 349.

⁵⁵ Nr II, 3, p. 59.

⁵⁶ H. HAAG, *Les droits de la cité...*, p. 108.

⁵⁷ J. BARTIER, *Théodore Verhaegen...*, pp. 77-83.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 11, noot nr 54.

neur kreeg, zodat de verkiezingen er zoveel mogelijk in katholieke richting konden worden geleid⁶⁹. In 1847 stuurde Rogier op zijn beurt de Vrière naar Namen om er zijn „nieuwe politiek” te inaugureren⁷⁰.

Bij de arrondissemenscommissarissen — de derde trap van de bureaucratische ladder — ligt het accent meer op het direct beïnvloeden van de kiezers. Wat natuurlijk niet wegneemt dat hij eveneens instructies doorgeeft aan al diegenen in wiens benoeming hij kan tussenbeide komen : burgemeesters, schepenen, notarissen, gemeentesecretarissen, greffiers bij de vrederechtbanken, enz. Uit Félix' brieven zien we hoe commissaris Van den Bulcke zelf heel het arrondissement afloopt om kiezers op te zoeken en hoe hij persoonlijk naar hen schrijft. In Brabant koppelt commissaris De Kerckhove tijdens de verkiezingscampagne van 1839 zijn electorale opdracht aan zijn administratieve, als hij zijn gebruikelijke ronde in zijn arrondissement doet⁷¹. H. Carton, in Ieper, schrijft daarentegen aan Rogier dat hij zich de luxe heeft kunnen permitteren om passief te blijven, vermits de liberale overwinning toch vast stond⁷²... En in 1841 wijst de katholieke leider d'Oultremont op de grote invloed die arrondissemenscommissaris Demonceau uitoefent : „nous devons tâcher de le ménager”, is zijn logische conclusie⁷³. Telkens als in de loop van die jaren deze ambtenaren hun post moeten ontruimen of verplaatst worden, is de reden bijna nooit ver te zoeken. Luisteren we bijvoorbeeld naar de motieven die Rogier in 1833 opgeeft om vijf commissarissen, die allen oppositie voeren, de laan uit te sturen : „les commissaires de district peuvent dans presque toutes les localités imprimer aux élections la direction qui leur convient, qu'en conséquence les électeurs enverront aux Chambres ses députés amis ou ennemis du Gouvernement, selon que ces commissaires appartiendront par leur opinion à la majorité ou à l'opposition”⁷⁴. Hoe duidelijk wordt nu in deze optiek de houding van de liberalen die, zodra ze maar enigszins kunnen, wijzigingen aanbrengen in de samenstelling van dit korps, dat door de rechtse regeringen in de loop van die jaren ruim werd voorzien van trouwe katholieke vazallen... Een dergelijke poging ondernemen ze al in

⁶⁹ *Kiezingen van Antwerpen*, I, Stadsarchief Antwerpen, B.A., nr 221. De Liagre, Antwerpse orangist, aan Grégoire, 6 sept. 1844, A.R.A., 's Gravenhage, Kabinet des Konings, nr 4532.

⁷⁰ *Revue de Namur*, 1 dec. 1847, p. 1, k. 2; de Vrière aan Rogier, 1 juni 1848, A.R.A. Papieren Rogier, nr 349.

⁷¹ Verhaegen aan de Stassart, 16 mei 1839, A.R.A., Papieren de Stassart, nr 1905.

⁷² Carton aan Rogier, 15 juni 1848, A.R.A. Papieren Rogier, nr 349.

⁷³ d'Oultremont aan Kersten, 5 okt. 1841, A.R.A. Papieren Kersten, nr 22.

⁷⁴ Rogier aan Leopold I, mei 1833, A.R.A. Papieren Rogier, nr 324.

1840⁷⁵, maar zoals men weet krijgen ze niet de tijd om ze tot een goed einde te brengen. Zeven jaar later halen ze op een meer dan overtuigende wijze hun slag thuis. „Dix destitutions brutales ! Trois destitutions déguisées !”, zo luidde de alarmkreet die de klerikale *Organe des Flandres* slaakte. „Rancunes brutales, hypocrisie, joug clubiste, déloyauté, lâcheté, voilà les éminentes vertues libérales qui caractérisent les mesures réactionnaires de M. Rogier”, was het commentaar⁷⁶. En inderdaad Rogier maakte in september 1847, dus onmiddellijk toen hij aan de macht kwam, schoon schip met de aan de katholieken verknochte arrondissementcommissarissen. In Gent viel de Moerman d'Harlebeke⁷⁷, in Ieper De Neckere⁷⁸, in Mechelen Van den Branden de Reeth⁷⁹, in Leuven de Kerckhove, in Doornik de Rasse⁸⁰, Van den Bulcke in Kortrijk⁸¹, om slechts enkel de meest sprekende eliminaties te noemen. Hun vervangers ? Vanzelfsprekend overtuigde liberalen, zoals een Henri Carton in Ieper, die secretaris was van l'Association libérale in Brussel⁸² ! De reden van al deze afzettingen en vervangingen ligt voor de hand, maar laten we ons toch nog maar overtuigen door één van de slachtoffers zelf, de Moerman de Harlebeke, die aan zijn ondergeschikten schrijft : „Je n'ai pas cru devoir chercher la faveur du ministère à venir en trahissant celui que je servais. Si c'est là un crime qu'on ait voulu punir, je n'ai rien à dire, on a frappé juste”⁸³.

⁷⁵ François aan Edmond du Bus, 14 mei 1840, in C. DU BUS DE WARNAFFE, *Au temps de l'Unionisme...*, p. 236 : „Le déplacement du commissaire de district de Kerckhove, qui est un très brave homme et un brave patriote, est aussi mal vu. [...] Voilà le commissaire de district de Bruxelles déplacé et ce déplacement est une destitution, elle est envisagée comme telle”.

⁷⁶ *Organe des Flandres*, 6 en 7 sept. 1847, p. 1, k. 2.

⁷⁷ De Moerman d'Harlebeke à MM. les membres des Administrations communales de l'arrondissement de Gand, 6 sept. 1847, R.A. Gent, Archives de Moerman d'Harlebeke, Pièces concernant sa nomination et sa démission, n° 220.

⁷⁸ „A la tête des agents des six Malous, nous plaçons l'honorabe sénateur et commissaire royal Joseph Deneckere”, schreef Méphistophélès, 16 mei 1847, p. 2, k. 2.

⁷⁹ *Dijibode*, 12 sept. 1847, p. 1, k. 1; De Brouwer de Hogendorp aan Rogier, 30 aug. 1847, A.R.A. Papieren Rogier, n° 285.

⁸⁰ *Nouvelliste des Flandres*, 14 okt. 1847, p. 1, k. 1.

⁸¹ La Chronique de Courtrai vond : „Avec un ministère libéral la présence de M. Vandebulcke eût été une anomalie”, 15 sept. 1847, p. 1, k. 1; *Ibidem*, 5 sept. 1847, p. 2, k. 2.

⁸² E. WITTE, „Scheuring in het Brusselse liberalisme. De krachtmeting van 9 maart 1847 tussen doctrinairen en radicalen”, in *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XXII, 1968, p. 247.

⁸³ De Moerman d'Harlebeke à MM. les membres des Administrations communales de l'arrondissement de Gand, 6 sept. 1847, R.A. Gent, Archives de Moerman d'Harlebeke, n° 220.

Bij de volgende electorale schakel, de burgemeesters, ligt de situatie, theoretisch gezien, enigszins anders. We kennen de bedoelingen die Leopold I voorhad met de gemeentelijke bestuurders : de macht van de schepenen wilde hij tot nul herleiden, zodat de burgemeester de rol van „maire” kon vervullen, een burgemeester die, onttrokken aan het democratisch spel van de verkiezingen, hij naar believen af en aan kon zetten. Dumortier wees tijdens de kamerdebatten m.b.t. de gemeentewet op dit gevaar en rekende voor dat de regering over 2.738 electorale agenten zou beschikken⁸⁴. Een cijfer dat o.i. zelfs nog aan de krappe kant is, vermits de burgemeester op zijn beurt een machtig werkinstrument in handen zou krijgen : de politie. Wat nog eens zovele kiesagenten meer zou betekend hebben ! Maar goed, het parlement opteerde in 1836 voor een compromis en burgemeester en schepenen zouden weliswaar door de koning benoemd worden, maar ze moesten gekozen worden in de schoot van de verkozen gemeenteraad. Naast afhankelijkheid t.o. de regering moesten ze dus toch ook een test afleggen t.o. de kiezer. Het gevaar was dus gedeeltelijk afgewenteld. Gedeeltelijk, want tijdens de periode 1842-1848 slaagde de koning erin om zijn wil toch door te drijven en mocht hij de burgemeesters buiten de raad kiezen⁸⁵. Sprak het eveneens niet vanzelf dat voornamelijk op het platteland de regeringsdruk sterk doorwoog bij de benoemingen en feitelijk de arrondissementscommissarissen en de gouverneurs het beslissingsrecht hadden ? Vooral als we ook nog rekening houden met de rol die de clerus bij zijn verkiezing speelde. Hetzelfde patroon komt dan ook hier weer terug : enkel regeringsgezinde kandidaten konden ervoor in aanmerking komen. Om hiervan overtuigd te worden, dienen we slechts enkele benoemingsdossiers uit het archief van de gouverneurs in te kijken⁸⁶. Het gevolg : burgemeester en schepenen waren in praktijk meestal volgzame electorale agenten die de bevelen van de arrondissementscommissarissen en de gouverneurs stipt opvolgden. Dat beeld wordt nog vervolledigd als we even bedenken dat in dorpen waar grootgrondbezitters als plaatseijke potentaten heersten, zij het meestal waren aan wie de burgemeestersfunctie werd toegewezen. Dat hun pachters hen ook op electoraal gebied naar de ogen moesten zien, was overduidelijk. „Les grands propriétaires peuvent sans faire aucune sacrifice pécuniaire,

⁸⁴ H. HAAG, *Buitenlandse en binnenlandse politiek...*, p. 381.

⁸⁵ Zie A. SIMON, *België van 1840 tot 1848...*, p. 15.

⁸⁶ We onderzochten dergelijke dossiers voor de provincies Oost-Vlaanderen en Antwerpen, R.A. Gent, Provinciaal Bestuur Oost-Vlaanderen, Administrateurs communaux, nomination; R.A. Antwerpen, Provinciaal Bestuur, Gemeentebesturen.

imposer à leurs nombreux fermiers, comme condition de bail sine qua non, l'obligation de voter pour le candidat qui leur est désigné”, aldus de Oostenrijkse gezant Woyna⁸⁷. Eén oogopslag in de brieven van Félix Béthune en we zien inderdaad dat de burgemeester dé onmisbare man is in het beïnvloedingsproces. In menig dorp zal het wel zó geweest zijn als in Kooigem, waar de burgemeester de keuze bepaalde van al de stemgerechtigde dorpelingen, zonder één uit-zondering⁸⁸.

Beloofte, bevel, bedreiging : dit waren de drie beïnvloedingsmiddelen waarop deze categorie van kiesagenten konden beroep doen. Dixit één van de leden van het corps zelf : arrondissementscommissaris Henri Carton aan minister Rogier⁸⁹. Niets was inderdaad een-voudiger voor de leden van het overheidsapparaat dan beloften te doen en in ruil hiervoor de stem van de kiezer te eisen. Om het even of het nu een kandidaat-notaris was aan wie een notarisaamt in het vooruitzicht werd gesteld⁹⁰, of een functionaris aan wie promotiekansen werden voorgespiegeld⁹¹, of een eenvoudige belastingbetaler die op betalingsfaciliteiten zou mogen rekenen⁹², of een kleine industriël die na de verkiezing een subsidie kon verwachten⁹³, de reacties van al deze kiezers waren zonder enige twijfel unaniem in het voordeel van de regeringskandidaat. En mochten er onder de ambtenaren zijn die ongevoelig bleven voor dergelijk zachtaardig drukkingsmiddel, dan kon een bevel op zijn zachtst gezegd heel bevorderend werken in de aangeduide richting. Ten slotte werden er ook geen graten in gezien om een meer drastische maatregel op weerspannige kiezers toe te passen en hen te intimideren en zelfs te tiranniseren. Dreigen met broodroof⁹⁴, met het onttrekken van subsidies, opdrachten en leveringen aan handelaren⁹⁵, psychologische intimidatiemiddelen hanteren, het hoorde allemaal tot de bedenkelijke praktijken van de electorale agenten uit die jaren. Waarom procureur Van Cutsem en commissaris Van den Bulcke zoveel kiezers nolens volens tot andere gedachten konden brengen, lezen we o.m. in het voor die tijd kennelijk argeloos zinnetje dat een kiesagent

⁸⁷ Woyna aan Metternich, 15 mei 1847, Arch. Buit. Z., A.E.V., 1847-1850, 10945, nr 22.

⁸⁸ Nr III, 5, p. 64.

⁸⁹ Carton aan Rogier, 15 juni 1848, A.R.A. Papieren Rogier, nr 349.

⁹⁰ Cfr nr III, 3, p. 63, *Méphistophélès*, 16 mei 1847, p. 2, k. 2, p. 3, k. 1.

⁹¹ *Méphistophélès*, 3 april 1841, p. 3, k. 2.

⁹² H. HAAG, *Les droits de la cité...*, p. 108.

⁹³ *La Nation*, 24 juni 1848, p. 2, k. 1.

⁹⁴ *Méphistophélès*, 3 april 1841, p. 3, k. 2.

⁹⁵ *Kiezingen van Antwerpen*, I, Stadsarchief Antwerpen, B.A. 221.

van Félix neerschreef : hij bekloeg zich bij zijn opdrachtgever over een zekere Dumortier die de aspiraties van Félix in de weg stond en stelde de volgende „simpele” remedie voor : „gelieft den Commis-saris te spreken, hij zou nog wat bij Dumortier kunnen doen, want hij vreesd den Commissaris...”⁹⁶

Hofpersoneel kan weliswaar niet direct tot het ambtenarenapparaat worden gerekend, maar de inschakeling van deze personelsleden in de toenmalige verkiezingscampagnes is zeker een voldoende interessant fenomeen om er toch even blijven bij stil te staan, des te meer daar het desbetreffende bronnenmateriaal uiterst zeldzaam is. Een liberale hofleverancier brengt tijdens de campagne voor de wetgevende verkiezingen van 1845 Théodore Verhaegen ervan op de hoogte dat hem een bij voorbaat ingevuld stembiljet, waarop de kandidaten van de katholieke *Journal de Bruxelles* stonden, werd overhandigd door „le commissionnaire particulier de la Reine”. En voegt hij eraan toe : „Il était porteur d'un nombre assez considérable de ces chiffons pour être distribués aux fournisseurs de la Cour”⁹⁷. Of we hier voor een systematisch georganiseerde actie staan, kan moeilijk worden uitgemaakt. Maar is het al niet een unicum over een bewijsstuk te beschikken, waaruit blijkt dat het fenomeen bestond ?

De beschrijving van dit stukje politieke praktijk zou echter niet volledig zijn, moesten we in laatste instantie niet terugkeren tot het uitgangspunt van heel de actie : de kandidaat zelf.

Welke rol speelde hij in het beïnvloedingsproces ? Het was voor hem natuurlijk van het allergrootste belang het raderwerk van kerk en regering in gang te krijgen. Dit gebeurde via persoonlijke en politieke relaties. Doch hiermee betreden we het terrein van de kandidaatskeuze en dat valt buiten het bestek van deze aantekeningen. Onafhankelijk van de zoeven genoemde raderwerken, kon hij echter zijn eigen kiesagentschap opbouwen, waardoor hij dan dikwijls de basis legde voor een organisatie die in de loop der jaren kon uitgroeien tot een kiescomité. Felix' briefwisseling leert ons dat om die electorale agenten te recruteren, er verschillende mogelijkheden open stonden. In de eerste plaats werden verwanten ingeschakeld. Een enorm voordeel was het enkele pastoors onder de familieleden te tellen. En ressorteerde dergelijke activiteiten ook niet onder de vriendendiensten ? Des te doeltreffender voor de kandidaat als de

⁹⁶ „Des fonctionnaires placés directement sous la dépendance du cabinet, n'ont pas reculé devant l'intimidation : si vous élisez M. un tel, disaient-ils, vous faites un affront personnel à M. Rogier et des lors, adieu les subsides, adieu les faveurs pour votre arrondissement”, *La Nation*, 24 juni 1848, p. 2, k. 1.

⁹⁷ Brunin aan Th. Verhaegen, [1845], Verzameling F. V. Borné.

deken van de parochie, de procureur of de arrondissemenscommis-saris deel uitmaakten van zijn vriendenkring. Politieke geloofsgenoten droegen natuurlijk ook het hunne bij om de kiezersaanhang te vergroten. Bovendien waren er altijd wel ergens enkele invloedrijke notabelen te vinden die zich aan de kandidaat verplicht voelden. Zoals notaris Bourgeois uit Dottenijs, die dank zij Félix Béthune notaris werd in Helchin. Ten slotte bestond er voor een welgestelde kandidaat de mogelijkheid om gewoonweg electorale agenten in dienst te nemen en hen te vergoeden voor hun inspanningen. Van het ogenblik dat de kandidaat over een aantal steunpilaren kon beschikken, begon het systeem te werken, via twee kanalen : de familiерelatie en de vriendschapsrelatie. In een minimum van tijd kon op die manier een netwerk worden tot stand gebracht dat zich uitstrekte over heel het arrondissement en waardoor de twee basisagenten in de dorpen bereikt konden worden : de pastoor en de burgemeester.

Spendeerde de kandidaat bovendien nog een massa geld aan een uitstekend lokmiddel, het vergoeden van al de onkosten die de verkiezingen voor de stemgerechtigden meebrachten, dan was de zaak helemaal rond. De stemming was immers niet verplicht en moest gebeuren in de hoofdplaats van het arrondissement. Vandaar dat de kandidaat, geholpen door zijn kiesagenten, instond voor de financiële en praktische last die de gehele excursie meebracht. De kiezers werden afgehaald door een agent, in trein of wagen geleid, onderweg kregen ze ontbijt of konden ze iets gebruiken, 's middags werd hun een vorstelijk maal voorgeshoteld en na afloop van de stemverrichtingen werden ze onthaald op een drinkgelag *. Félix gaf niet minder dan 2.247,60 fr. uit om zeker te zijn van 829 kiezers. Omgerekend betekent dit ongeveer 90.000 fr. Een heel hoge kostenrekening dus.

Bekijken we Félix Béthunes campagne ten slotte tegen de achtergrond van al deze beschouwingen. Hoeft het ons dan te verwonderen dat hij de Kortrijkse kiezers voor zich won ? Hij kon immers beroep doen op de combinatie van al de verschillende types van

* Dat niet alleen Félix Béthune zich op dergelijke manier deed gelden, maar dat zo'n campagne een veelvoorkomend verschijnsel was, bewijzen volgende berichten uit de pers : „Après les élections des électeurs bien pensants ont été invités à un dîner également aux frais de l'honorables M. de Theux”, *L'Argus*, 26 april 1846, p. 3, k. 1; „Si les électeurs votent pour la gauche, De Nève, l'ancien éditeur du Journal des Flandres, propose de payer aux paysans de Somerghem et environs, les frais de voyage, de nourriture et de logement,” aangehaald door H. HAAG, *Les droits de la cité...*, p. 108; ook de Schiervel berichtte aan de Theux dat een electorale campagne minimum 700 à 800 fr. kostte (Brief van 13 juli 1840, A.R.A., Fonds de Theux, nr 78).

electorale agenten uit die periode. Hij fungeerde als officiële regeringskandidaat; hij kreeg de steun van het bisdom en bovendien stond hij aan het hoofd van een goed georganiseerd en gecoördineerd eigen kiesagentschap. Elk stuk uit de hierna volgende correspondentie levert er het meest overtuigende bewijs van.

I. GEMEENTEVERKIEZINGEN VAN 28 OKTOBER 1845

1. *Jean-Baptiste Béthune⁹⁹ aan zijn vader, Félix*

Bruges, le 25 oct. [1845]¹⁰⁰

Mon cher Père,

[.....]

Félix¹⁰¹ me dit dans sa dernière lettre, que vous avez le succès des élections si à cœur que cela trouble votre repos jour et nuit. Mon cher Père, j'espère que cette préoccupation si vive ne vous accablera pas et qu'elle ne parviendra pas à ébranler l'excellente santé dont vous jouissez pour notre bonheur.

Toutefois je comprends trop bien votre émotion sur l'importance des élections prochaines, pour que je m'efforce de la calmer ou de la combattre. Tout ce que je pourrais dire là dessus, serait, je le sens, perdu ou déplacé et n'aurait pas autant d'effet, que votre volonté, guidée, comme elle l'est, par le sentiment de votre position. J'attends avec anxiété le résultat du scrutin de mardi. Je prie Félix de vouloir bien m'en instruire aussitôt que possible.

[.....]

2. *Jean-Baptiste aan zijn vader, Félix*

[Bruges], Dimanche 26 [oct. 1845]

Mon cher Père,

La lettre que Sidonie¹⁰² m'a adressée hier m'a beaucoup surpris en pensant à l'absurdité des prétentions libérales, je me figurais que vos affaires étaient en très bon état, et j'espère encore maintenant, que vos alarmes sont exagérées.

Quoiqu'il en soit, je sors de chez M. le Gouverneur¹⁰³, j'ai longuement causé avec lui; et après lui avoir exposé l'état des partis à Courtrai, aussi exactement que j'ai pu, je lui ai demandé s'il croyait qu'il serait avantageux de

⁹⁹ Oudste zoon, secretaris van de gouverneur van West-Vlaanderen.

¹⁰⁰ De data werden op de brieven zelf aangevuld met potlood en door een andere hand.

¹⁰¹ Jongere broer van Jean-Baptiste, priester.

¹⁰² Dochter van Félix Béthune.

¹⁰³ Graaf De Müelenaere, Minister van Staat, gouverneur van West-Vlaanderen.

transiger pour obtenir une fusion du parti modéré avec le tiers parti¹⁰⁴? Dans cette question me semble résider toute la difficulté du moment. M. le G[ouverneur] ne s'est pas prononcé : il s'est sagement retranché derrière le peu de connaissance qu'il a des personnes qu'on se propose d'élire. Mais il a fini par me dire que ce pourrait bien être un peu trop tard. C'est exactement ma manière de voir : je regrette même qu'il ait jamais été question de doute de transaction, dans ce cas-ci. Les deux partis extrêmes s'étant nettement dessinés, il fallait pousser en avant. Une transaction eût pu paraître utile il y a huit jours, mais maintenant je crois qu'elle vous ferait le plus grand tort : elle ferait croire à de la faiblesse dans vos convictions, dans vos hommes et ébranlerait la confiance d'un grand nombre d'électeurs.

Mais que faire donc, s'il faut marcher en avant, faut-il aussi mépriser le tiers parti qui s'est si malencontreusement formé? Il me semble que ceci est une affaire un peu délicate, pourtant, le parti doit comprendre qu'il n'a pas à lui seul de chances de réussir, et qu'il ne pourra faire élire ses candidats qu'en les ralliant à l'un ou l'autre des partis extrêmes; et qu'en s'isolant, il peut sans aucun avantage pour ses protégés rendre la majorité douteuse et donner des chances aux fauteurs du désordre¹⁰⁵. C'est ce que j'ai tâché de développer à M. le G[ouverneur] et j'ai été heureux de lui voir partager et comprendre le sens de mes paroles; il va d'après cela écrire à M. le commissaire d'arrondissement¹⁰⁶ et prier celui-ci de s'entendre avec M. le Procureur du Roi¹⁰⁷ pour cesser toute opposition et si c'est possible encore travailler en votre faveur. Je suis réellement heureux de pouvoir vous annoncer cette nouvelle. J'espère qu'elle vous fera plaisir. Toutefois, je crains que la lettre de M. le G[ouverneur] n'aura pas un bien grand effet : en ce sens que M. le commis[sai]re pourra se retrancher derrière le peu d'heures qui nous séparent des élections, pour éviter de travailler dans un sens différent de celui vers lequel il aurait voulu pouvoir se diriger. Mais on peut du moins compter, je crois, sur sa neutralité. C'est quelque chose.

Maintenant, mon cher Père, je puis vous dire, que j'espère que la diversion opérée par ceux que Sidonie appelle les libéraux modérés, n'aura plus pour effet

¹⁰⁴ Bedoeld worden de gemaatigde liberalen. Tijdens de campagne was Kortrijk in drie blokken verdeeld : de klerikalen, waarvan Félix Béthune de leider was, de exclusieve liberalen die o. m. Herman als kandidaat vooropstelden en de gemaatigde liberalen die zich in laatste instantie geschaard hebben langs de kant der liberalen (*La Chronique de Courtrai*, 24 oktober 1845). De exclusieve liberalen speelden het klaar twee van hun kandidaten in de raad te krijgen, wat hen als commentaar deed geven : „la domination cléricale, si pernicieuse dans l'administration aux véritables intérêts des habitants, sera anéantie, ou au moins complètement paralysée” (*La Chronique de Courtrai*, 31 okt. 1845, p. 1, k. 1).

¹⁰⁵ Op 24 aug 1845 hadden de liberalen een manifestatie georganiseerd tegen de burgemeester die geweigerd had subsidies te verlenen voor het inrichten van een volksbal (Rapport van politiecommissaris Delacroix, R.A. Brugge, Prov. Best. West-Vlaanderen, 1e afdeling, 5).

¹⁰⁶ L. Van den Bulcke.

¹⁰⁷ J. Van Cutsem.

de faire échouer les candidats que vous soutenez. Je conçois que pour vous le moment soit pénible (il sera bientôt passé) d'autant plus que votre position vis à vis de tous vos concitoyens *indistinctement*, vous empêche d'agir avec toute la franchise que vous pourriez désirer. Mais je pense que soutenu comme vous l'êtes par le clergé et les gens paisibles et ennemis du désordre, vous pourrez réussir à conserver la majorité autour de vous dans le conseil. Dieu nous exauce !

[.....]

Cette lettre vous le comprenez est strictement confidentielle.

II. VERKIEZINGSCAMPAGNE VAN NOVEMBER 1845

1. Jean-Baptiste Béthune aan zijn vader, Félix

Bruges, le 11 novembre 1845.

Mon cher Père,

M. le Gouverneur vient de m'annoncer une nouvelle importante qui sera probablement aussi inattendue pour vous qu'elle l'a été pour moi : un arrêté royal convoque le collège des électeurs de l'arrondissement de Courtrai pour le 27 du mois courant, à l'effet de procéder à l'élection d'un sénateur en remplacement de M. le vicomte de Jonghe¹⁰⁸ — l'arrêté commence à peu près ainsi : „Considérant qu'au termes de l'art. 56 de la constitution il y a lieu de procéder au remplacement de M. etc., Vu la loi électorale art. 50, convoque l'assemblée des électeurs de l'arrondissement de Courtrai pour le 27 du mois de novembre etc.”

J'espère donc que le vœux que vous exprimez dans votre lettre d'hier sera bientôt rempli — je voudrais pouvoir vous amener cette nouvelle par moi-même et partager la joie, la surprise et l'émotion qu'elle va répandre au milieu de nous. Je dois de loin me contenter de faire les vœux les plus sincères pour que vous soyez extrêmement heureux, soit comme sénateur, soit autrement.

M. le Gouverneur m'a chargé de vous écrire et de vous faire ses compliments, il part ce soir pour Bruxelles.

[.....]

2. Félix Béthune aan zijn dochter, Sidonie

Ma chère Sidonie,

[.....]

Dimanche seulement est arrivée la lettre de Monseigneur¹⁰⁹ au Doyen¹¹⁰.

¹⁰⁸ G. De Jonghe d'Ardoye, liberale senator (C. LEBAS, *L'Union des catholiques et des libéraux de 1839 à 1847*, I.C.H.G., Verhandelingen III, Parijs-Leuven 1960, Annexe, p. 268).

¹⁰⁹ Mgr. Franciscus-Renatus Boussen, bisschop van Brugge, 1833-1848.

¹¹⁰ M. Joannes Seghers, pastoor van de O.-L.-Vrouwkerk te Kortrijk.

Elle est conçue en termes tels que depuis lors ce d[ernier]r se donne le plus grand mouvement. Il a pris ce midi une vigilance p[our] aller à Harelbeke dîner avec 20 ecclésiastiques tous des environs et réunis à l'occasion d'un grand service. Là mon nom a été proclamé avec enthousiasme et tous ont promis leur concours. Un autre service réunissait à Heestert quelques prêtres des environs de l'Escaut ce midi; nous l'avions su hier et notre abbé¹¹¹ a bien voulu s'y rendre et il les a trouvé dans les meilleures dispositions. Ils se sont partout engagés à venir avec le plus grand nombre possible d'électeurs. A mon retour d'Ypres où j'ai réussi à arranger l'affaire B. à l'amiable, j'ai fait halte à Menin et là j'ai vu M. le Doyen¹¹² et le Bourgmestre de campagne de ma connaissance et des électeurs influen[t]s et je me suis présenté à eux et on m'a parfaitement accueilli. J'ai fait visite à M. le Commissaire vers le soir et il m'a donné aussi les meilleures nouvelles. Jusqu'à présent peu de concurrents connus. Le Bourgmestre de Mouscron¹¹³ a répondu qu'il était heureux de pouvoir s'occuper pour moi. M. De Smet mettra Severghem en mouvem[en]t avec la participation du Bourgmestre¹¹⁴ qui vôtéra pour moi, mais qui ne fera pas grand-chose. Directeur Sloovere se charge de Vijve St. Eloy et se donnera du mouvement à Waer-ghem; Vercruyssen aussi et les Heffelinck encore plus; ce sont des gens d'action, ils ont voulu se charger d'Ansseghem, Ingoyeghem et Caster. Le père de Sloovere qui habite Avelghem amènera presque toute sa communne. M. le Régent est allé dans les villages de la Lys, où ses oncles et cousins sont Bourgmestres. Le Principal du Collège a son oncle curé à Luingne et un cousin curé à Mouscron. Il a dû y aller aujourd'hui, ou il ira demain. Tout le collège est animé au-delà de toute expression. Je ne sais si je dois encore douter du succès; mais à coup sûr, il serait peu possible d'avoir plus de chances. Imagine-toi que le Com[mis-sai]re m'a promis d'aller lui même à Harelbeke jeudi prochain et de voir le Bourg[emest]re¹¹⁵, le Receveur et M. Gheysens. Je n'ai jamais vu quelqu'un plus dévoué. Tu peux communiquer ces nouvelles à ton hôte qui les apprendra sans doute avec plaisir. [.....]

M. Rogez¹¹⁶ a été à Menin avec nous ce matin; il se rappelle à ton souvenir aussi bien que M. l'abbé. Il s'est assuré de Wevelghem en revenant cet après-midi. Tout est bien. [.....]

3. Jean-Baptiste Béthune aan zijn vader, Félix

Bruges, le 15 nov. 1845.

Mon cher Père,

[.....]

Monseigneur a bien voulu me donner une audience, au sujet des élections

¹¹¹ Félix Béthune, jr.

¹¹² M. Boucquey, pastoor in Menen.

¹¹³ J. Braye.

¹¹⁴ Ch. Van de Venne.

¹¹⁵ P. Belpaire.

¹¹⁶ Onderpastoor van O.-L.-Vrouwkerk te Kortrijk.

prochaines. Je lui ai dit que le Gouvernement n'a pas d'autre candidat que vous; que tous ceux qu'on aurait pu mettre en avant contre vous ne paraissaient pas avoir de chances de succès. Mgr. m'a dit qu'il se rallierait au choix du gouvernement et qu'il se mettrait en devoir d'écrire dans ce sens aux différents doyens de l'arrondissement. Je crois pouvoir conclure d'après ses paroles que vous avez, mon cher Père, tout lieu de compter sur l'appui du clergé. Savez-vous si M. le Commissaire d'arrondissement a déjà reçu des instructions de ses supérieurs ? Je ne doute pas que les dispositions de Monsieur le Gouverneur ne vous soient favorables; c'est en effet, sur son invitation que je vous ai écrit mardi et il m'a dit alors, qu'il vous aurait écrit lui-même, si son départ prochain pour Bruxelles ne lui en ôtait pas le temps. D'après cela j'espère que vos amis et ceux qui ont véritablement à cœur la tranquillité du pays, se mettront en peine pour faire réussir votre candidature.

[.....]

4. Losse nota van de hand van Félix Béthune met aanduiding van de naam van de te bewerken kiezers en de werkverdeling onder de verschillende kiesagenten¹¹⁷

Kiesagenten	Aantal te bewerken kiezers	Doorgehaalde namen
M. Rogez	14	2
Moi	30	6
M. le Doyen	10	1
M. Van Dale	8	1
M. Heldenbergh	14	3
M. Vandenpeereboom	11	3
M. le Curé	13	2
M. P. Delacroix	2	0
M. Tack	4	0
M. Nijs	6	0
M. le Doyen Vercruyse	3	0
M. Reynaert	9	3
M. Vercruyse-Brunnel	11	0
M. Goethals, Ant.	7	1
M. Dooms	12	2
M. Verrue	5	0
M. Pau(?)	6	2

¹¹⁷ Enkel het aantal der te bewerken kiezers werd overgenomen, niet hun naam. Onder de kiesagenten bevinden zich buiten de burgemeester, Félix Béthune zelf (moi), de schepen (Van Dale), 6 gemeenteraadsleden (Heldenbergh, Vandenpeereboom, Nijs, Reynaert, Goethals en Verrue), 2 dekens (J. Seghers en Vercruyse)

5. Jean-Baptiste Béthune aan zijn vader, Félix

[Bruges] [27 novembre 1845]

Mon cher Père,

Il est trois heures, sans doute, tout est terminé, et il y a lieu de vous faire le compliment d'usage sur votre promotion à la dignité de sénateur : je crois donc pouvoir vous féliciter de tout mon cœur, en attendant que je puisse le faire plus explicitement samedi prochain. Ce qui me porte à vous écrire avant d'avoir reçu ces nouvelles sur le résultat du scrutin, c'est que je viens d'avoir les informations que vous désirez sur la nomination des employés communaux [.....].

M. le Gouverneur n'est pas rentré encore, je ne sais pas s'il compte revenir avant peu : je crains bien, qu'il ne puisse pas ou ne soucie pas d'assister à votre repas monstre pendant le mois prochain. En effet, je ne sais quelle signification on pourrait donner à cette réunion. Je ne puis pas me figurer qu'elle puisse servir à grand'chose et il se pourrait bien que plusieurs bourgmestres ou employés que vous auriez invités et qui ne seraient pas dans le cas de pouvoir vous rendre politesse, aiment mieux rester chez eux et ne pas se placer sous obligation par rapport à vous. Ne pensez-vous pas non plus, mon cher Père, que l'opposition ne lie cette réunion qui doit suivre votre élection à la visite que vous avez faite il y a quelques jours dans les villages, et qu'on ne vous en fasse un reproche comme d'un pauvre moyen électoral. Du reste j'espère que vous ne ferez aucun fonds sur ces réflexions que je jette sur le papier dans la plus grande hâte et sans presque savoir ce que j'écris. [.....]

III. VERKIEZINGSCAMPAGNE VAN JUNI 1847

1. Félix Béthune aan P. L. Vilain XIII, senator¹¹⁸

[Avril 1847]

Mon très et honorable collègue,

Comme j'ai eu l'honneur de vous le dire, il n'y a jusqu'ici aucune inquiétude à concevoir pour notre réélection. Il n'est même pas probable qu'elle soit contestée. Mais l'amitié dont vous m'honorez me fait un devoir de vous parler avec franchise et de vous dire que les personnes, qui ont le plus d'influence dans les élections, éprouvent beaucoup de regret de n'avoir pas l'honneur de vous connaître personnellement. Il est de même de beaucoup d'électeurs qui lorsqu'ils ont une faveur à solliciter ou même des droits à faire valoir, voudraient pouvoir s'adresser au sénateur protecteur de leur arrondissement. Si vous pouviez vous

en de politiecommissaris Delacroix. De doorgehaalde namen zijn waarschijnlijk deze van de kiezers op wiens steun hij niet kan rekenen. Kiesagenten als Tack en Dooms werden vnl. opgedragen hun verwanten te bewerken; dit bleek uit de naamopgave.

¹¹⁸ Burggraaf Vilain XIII de Baezele, katholiek senator (C. LEBAS, *L'Union...*, p. 270).

décider à faire une petite apparition dans notre ville et dans la partie de nos environs où vous avez des propriétés, puis voir ici le Commissaire d'arrondissement, le Procureur du Roi, M. le Doyen que vous connaissez et à la campagne quelques bourgmestres, je suis certain que cela aurait le meilleur effet. Je serais pour ma part très heureux de vous voir accepter l'hospitalité chez moi, et je me ferais un vrai plaisir de vous faire faire la connaissance de quelques uns de ces Messieurs. Il suffirait d'un petit mot à l'avance pour me prévenir du jour. Quant à notre Procureur du Roi il est le collègue à la Chambre des Représentants¹¹⁹ de M. le comte Charles¹²⁰, votre fils. Il sera à Bruxelles la semaine prochaine. Rien ne serait plus facile pour vous que de le voir. Si vous lui faisiez une invitation à dîner, il en serait très flatté et de votre côté vous seriez sans doute charmé de faire sa connaissance personnelle. C'est un très aimable homme, il est fort bien avec M. d'Anethan¹²¹. Une occasion se présente de donner à votre cause un motif plausible : j'ai vu qu'on met en vente dans la commune de Dottignies une partie de terres de 19 hectares. Peut-être vous conviendrait-il d'en faire l'acquisition; rien ne serait plus naturel que de venir les voir.

J'espère, Monsieur et très honorable collègue, que vous apprécierez ma franchise et mon amitié dans tout ce que je présente. Je tiens à répondre à celle dont vous m'honorez, comme je ne désire rien tant que de vous donner des témoignages des sentiments d'estime et de haute considération que je vous ai voués.

2. J. Van Cutsem, Procureur des Konings, aan Félix Béthune

Bruxelles, ce 16 avril 1847.

Mon cher Bourgmestre et ami !

J'ai causé avec Monsieur Charles Vilain XIII de la réélection de son père et le lendemain de la conversation que j'ai eue avec le fils, le père est venu me rendre visite pour me parler de son élection; il a été arrêté entre nous, qu'il écrivait sans perte de temps à Monsieur Vanden Bulcke¹²² pour lui recommander sa candidature et qu'il passerait quelques jours à Courtrai au mois de mai prochain pour voir les personnes influentes de notre arrondissement.

Ce qui précède était déjà fait quand M. Demuelenare¹²³ a communiqué votre lettre du 13 de ce mois, je lui ai appris et il a approuvé ma manière d'agir dans cette circonstance.

[.....]

¹¹⁹ J. B. Van Cutsem, verkozen als volksvertegenwoordiger voor Kortrijk, in 1845.

¹²⁰ Charles Vilain XIII, volksvertegenwoordiger voor Sint-Niklaas.

¹²¹ Baron Jules Joseph d'Anethan, Min. v. Justitie, 16-4-1843/12-8-1847.

¹²² Arrondissementscommissaris van Kortrijk.

¹²³ Gouverneur van de provincie West-Vlaanderen.

3. Notaris Bourgeois aan Félix Béthune

Dottignies, le 8 avril 1847.

Monsieur le Chevalier !

Ne vous ayant témoigné aucun remerciement des efforts que vous avez faits l'an dernier pour faire transférer à Helchin la deuxième résidence notariale de Dottignies, vous avez pu penser que je n'ais gardé aucune reconnaissance pour ce service. Et cependant, Monsieur, il n'en est pas ainsi, car mon cœur est toujours pénétré de la plus vive gratitude. Si je n'ai pas cru devoir me permettre de vous l'exprimer c'est qu'aucune circonstance ne m'en facilitait l'occasion.

Aujourd'hui cette circonstance s'offre par la publication dans votre ville d'un nouveau journal¹²⁴ qui vous est évidemment hostile ainsi qu'à d'autres honorables Représentants de vos amis. Je prends donc la liberté de protester par la présente de tout mon dévouement pour votre personne, et de vous donner l'assurance que si les exaltés de Courtrai travaillent pour amener le triomphe de leurs opinions, nous, hommes modérés, nous agirons de notre côté, en temps et lieu, pour conserver un Sénateur et des Représentants qui sont dignes de leur mandat et qui ne cherchent que la prospérité du pays.

Votre très humble serviteur.

4. Jean-Baptiste Béthune aan zijn vader, Félix

Bruges, le 15 mai à 4 h.

Mon cher Père,

[.....]

M. le Gouverneur m'a fait appeler : il s'est informé des élections et j'ai pu lui donner des renseignements étendus, sur les ennemis et surtout sur les amis : ça a bien duré une petite heure [...]. Il m'a aussi demandé quels étaient vos projets : votre lettre d'hier me permettait de répondre péremptoirement sur ce point, et je lui ai dit que vous vous proposiez de partir de Courtrai après le dîner, de manière à arriver ici vers cinq h. [...]. Il m'a prié de vous inviter à avancer votre voyage de quelques heures, de manière à pouvoir nous accompagner chez lui à 2 1/2. Je viens joindre mes instances aux siennes, dans la persuasion qu'en arrivant ici le jeudi matin votre séjour pourra être beaucoup plus agréable et vous offrir plus de distraction qu'autrement. Vous pourriez voir Félix qui sera chez moi jeudi à midi et demie et vous aurez plus

¹²⁴ *L'Electeur*, dagblad uitgegeven door „L'association libérale” van Kortrijk, verschijnt vanaf 22 maart 1847 (*Indépendance belge*, 23 maart 1847, p. 2, k. 2; H. DEGRAER, W. MAERVOET, F. MARTENS, F. SIMON-VANDERMEERSCH, *Repertorium van de pers in West-Vlaanderen 1807-1894, De arrondissementen Oostende, Brugge, Diksmuide, Ieper, Kortrijk, Tielt en Veurne*, I.C.H.G., Bijdragen 48, Leuven-Parijs 1968, p. 260).

facilement l'occasion de vous entretenir avec Monseigneur et avec M. le Gouverneur. Mgr. ne sera pas ici vendredi, M. Rogez vient de nous dire qu'il irait ce jour là confirmer dans plusieurs communes des environs.

5. Notaris Bourgeois aan Félix Béthune

Dottignies, le 30 Mai 1847

Monsieur le Chevalier !

Je suis infiniment sensible à la confiance que vous avez bien voulu me témoigner par votre honorée du 27 de ce mois, je tâcherai de la justifier dans la circonstance éclatante qui se présente aujourd'hui.

Dans les principes, M. Pollet, Bourgmestre de Dottignies, par une prévention qu'il ne savait expliquer lui-même, se montrait contraire à la candidature de M. le Baron Delfosse¹²⁵; mais grâce aux sollicitations de notre digne curé, et aussi un peu aux railleries que je me suis permises sur le compte du candidat des ultra-libéraux¹²⁶, il paraît s'être rangé franchement à notre parti. Aussi à l'exception d'une seule voix dont je parleroi tantôt, tous les électeurs de Dottignies voteront pour vous, Monsieur le Chevalier, et pour M. Adolphe Baron Delfosse à Espierres.

Il en sera de même des électeurs de Coyghem; le Bourgmestre Glorieux, MM. Bulte, Bourgeois, Brugghe etc. et qui se sont prononcés pour vos deux candidatures, entraîneront tous les autres.

Demain je me mettrai en rapport avec mon cousin Mullier, brasseur à Mouscron, qui y exerce une forte influence par lui-même et par sa parenté : entr'autres, il s'y trouve son frère, vicaire, son beau-frère, saunier, et ses deux oncles, propriétaires. Tous sont électeurs et dans les bons principes : leur concours est indubitable; un personnage aussi qui peut mettre beaucoup de poids dans la balance à cause de la juste considération dont il jouit, c'est M. Braye, Bourgmestre de Mouscron; il le peut d'abord pour sa localité, ensuite pour Reckem, où son frère est curé, et pour Luingne où son beau-frère est Bourgmestre. Permettez-moi donc de vous dire, Monsieur, qu'il serait très avantageux qu'un de vos amis se rendît auprès de M. Braye : une simple démarche suffira d'ailleurs, car M. Braye est l'ennemi des exaltés présents et futurs.

Restera une seule personne / M. le notaire Lescroart / qui pourrait faire de l'opposition, en ce sens que je sais qu'il s'est déclaré en faveur de M. Deschieter¹²⁷, mais M. Van Cutsem peut tout sur lui; uns simple mot de sa part suffirait pour le faire changer d'opinion.

¹²⁵ Baron A. Delfosse d'Espierres, burgemeester van Espierres, tweede kandidaat voor de Senaat, voorgedragen door de katholieken, nadat graaf Vilain XIIIII zich uit de strijd terugtrok (*L'Echo* geciteerd door *Le Journal de Bruges*, 23 en 24 mei 1847, p. 1, k. 3).

¹²⁶ C. De Schietere, burgemeester te Kerkhove.

¹²⁷ Liberale kandidaat.

En résumé, je crois que vous pouvez compter avec certitude sur l'important bourg de Mouscron et villages environnantes.

J'irai me promener mardi prochain chez mon oncle Vandeghinste, échevin à St. Genois; pour son vote nous en sommes sûrs; mais j'espère qu'il en gagnera d'autres.

Selon moi il faudrait s'attacher fortement à gagner des partisans dans le canton d'Avelghem; c'est là me semble-t-il, que l'opposition recruterà le plus de voix. Cependant, ce qui doit nous favoriser, c'est la division qui règne parmi les notabilités du bourg d'Avelghem. Il suffira que l'un des partis dise oui, pour que l'autre dise non.

[. . . . .]

J'espère Monsieur, que nous pouvons vous féliciter de la réussite : je la regarde à peu près comme certaine, mais à condition de s'employer activement jusqu'au dernier moment comme nos adversaires ne manqueront pas de le faire. Pour moi ce sera un beau jour.

En attendant, j'ai l'honneur d'être très respectueusement.

Monsieur,

Votre humble et très dévoué serviteur.

6. Jean-Baptiste Béthune aan zijn vader, Félix

[Bruges,] Mercredi 5 h [mai 1847]

Mon cher Père,

Pour satisfaire aussitôt que possible au désir que vous m'avez témoigné ce matin, je m'empresse de vous informer du résultat de la conférence que M. de Gouverneur a bien voulu m'accorder au sujet de l'affaire qui vous préoccupe. M. le Gouverneur a réfléchi sur les détails de votre lettre et sur ceux que j'ai pu y ajouter pour lui donner une connaissance aussi exacte que possible de la situation.

Il semble que toute démonstration officielle et personnelle de votre part, par la voie de la presse, serait inopportune; d'autant plus que jusqu'à présent vous n'avez été instruit par aucun des organes de l'opposition, du projet qu'elle pourrait avoir formé de porter M. Deschietere en même temps que vous. Une déclaration semi-officielle par la voie du journal conservateur¹²⁸ paraît, au contraire, plus opportune et plus convenable. Dans un article de fond, on pourrait, p. è., dévoiler le fin-mot de la combinaison proposée par l'opposition, mettre à nu son but secret, insister sur la versatilité et l'inconséquence de ses allures, dans cette circonstance, établir un parallèle entre MM. Delfosse et Deschietere, ajouter qu'on saurait savoir de source certaine et pouvoir déclarer que les conservateurs professent envers M. Delfosse les mêmes sentiments qu'envers

¹²⁸ *L'Echo de Courtrai*. In tegenstelling tot wat vermeld staat in het *Repertorium van de Westvlaamse pers*, cfr supra, p. 256 had de krant „*Les Petites Affiches*“ reeds in 1847 de titel „*Echo de Courtrai*“ aangenomen.

vous, qu'aussi, votre cause ne doit pas être séparée, mais qu'elle reste commune entre vous deux. — Enfin, qu'à en juger par la manière favorable avec laquelle vous avez parlé à quelques personnes du baron d'Espierres, on croit pouvoir dire que vos sympathies sont pour ce candidat bien plus que pour tout autre qui viendrait à se mettre sur les rangs, etc.

Une semblable manière d'agir n'aurait probablement que de bons résultats. Vous ne pourriez guère en adopter d'autre sans vous mettre trop à découvert. Associer personnellement, officiellement et irrévocablement votre candidature à celle de M. Delfosse serait en quelque sorte, vous porter garant et prendre sur vous la responsabilité des actes qu'il poserait au Sénat, car notez qu'il n'a pas encore fait ses preuves et donné aux électeurs des assurances complètes de la position qu'il prendrait toujours au Sénat : pourriez-vous vous charger de cette responsabilité ?

Vous comprenez que c'est tout autre chose quand il s'agit d'une personne qu'on connaît peu ou d'un ami avec lequel on a parcouru la carrière politique et qui pour ses opinions et ses votes dans un même collège a su établir et nouer des liens de plus d'une espèce, par exemple si l'opposition, pour augmenter les chances en faveur d'un de ses adeptes, prenait la résolution de porter lors des élections pour la Chambre, M. Van Cutsem, M. De Haerne¹²⁹ ou M. le Gouverneur lui-même, celui d'entre ces membres qui aurait été choisi de préférence aux autres, serait *sans aucune doute*, tenu de protester ouvertement et de faire connaître, qu'il n'entend pas séparer sa cause de celle de ses anciens collègues. Mais M. le Gouverneur *qui est parfaitement d'accord là dessus avec moi* ne voit pas la même urgence dans le cas actuel et il estime comme je l'ai dit plus haut qu'un avis semi-officiel vaudrait mieux dans l'intérêt de la cause des conservateurs qu'une démonstration patente, les positions n'étant pas identiques.

Je suis convaincu que j'ai saisi le sens des paroles de M. le Gouverneur, car je viens de lui donner lecture de ce qui précède et il en approuve en tout point le sens. J'ai particulièrement souligné les passages où je crois avoir reproduit ses paroles. [.....]

7. J. Mulen [?], kiesagent in Menen, aan Félix Béthune

Menin, 3 juin 1847.

Monsieur le Chevalier,

J'ai bien reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire hier. Je ferai valoir en tem[ps] et lieu les circonstances dont elle m'entretient.

Dans une excursion que j'ai faite hier, j'ai découvert un nouveau moyen d'intimidation qu'on emploie contre M. le Baron Delfosse, on fait accroire aux cultivateurs que sa nomination au Sénat, amènerait nécessairement un droit de sortie sur les lins. Ces absurdités sont colportées particulièrement par les Sieurs Verriest et Delval de Wevelghem, commissionnaires de M. Bontfield de Courtrai.

¹²⁹ D. De Haerne, lid van het Nationaal Congres, verkozen tot volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Kortrijk op 29 febr. 1844 (C. Lebas, *L'Union...*, p. 267).

MM. Joos et Herman¹³⁰ ont été hier à Menin; d'après mes informations ils ont vu peu de monde et ne sont venus ici que pour sonder le terrain. Je n'ai pu parvenir à changer les dispositions de MM. Deny-Cappelle, Bovijn-Rembry et du docteur Rembry. M. Van Ackere est leur notaire, j'ai la conviction qu'il pourrait les détourner de voter pour le notaire [?] en leur faisant connaître sa conduite vis à vis de son collègue M. Van de Putte. Je pense donc qu'il serait utile que M. Van Cutsem, auquel je vous prie de communiquer la présente, écrivit au dit notaire Van Ackere. M. Philippe Declercq, éclusier à Menin, me paraît indécis, un petit mot de Monsieur Van Cutsem atteindrait le but désiré.

8. A. Moerman, kiesagent in Moen, aan Félix Béthune

Moen, 3 Juny 1847.

Mijnheer den Senator,

Den advokaat Dumortier zoon is van Gend gekomen om zijnen Vader te influenceeren te Autryve in voordeel van Deschietere, nu verneem ik dat den zelven zoon Dumortier geweest heeft bij Louis Vienne landbouwer te Moen en hem verzocht heeft van voor Deschietere te stemmen, maer Vienne heeft het word aan mijnen Vader gegeeven, en gaet algelijk naer Dumortier gaen om een billet¹³¹ om Dumortier te contenteerden, 't is dan zeker dat Dumortier voor ons niet is, gelieft den Commissaris te spreken hij zoude nog wat bij Dumortier kunnen doen, want hij vreesd den Commissaris.

Hertelijke groetenis.

9. Nota van de hand van Félix Béthune

Les billets seront donnés que demain matin aux électeurs du dehors à leur arrivée en séance.

¹³⁰ Liberale voormannen uit Kortrijk, electorale agenten van l'Association libérale.

¹³¹ Een allusie wordt gemaakt op de gewoonte om bij voorbaat ingevulde stembiljetten aan de kiezers te overhandigen, waarvan eveneens sprake is in nr 9.

10. Overzicht van de onkosten door Félix Béthune
tijdens de kiescampagne gemaakt ¹²².

1.	Onkosten door hem zelf gemaakt tijdens zijn bezoeken in de omliggende dorpen.	
	— Frais à Espierres, Bavichove, Coyeghem, Sweeneghem, Heestert, etc. etc. Moorzele etc., Cuerne, Rollegem etc., Ledelede, Ooteghem etc.	65,75
	— Voyage à Menin	6,25
2.	Onkosten gemaakt door zijn zoon Jean-Baptiste	
	— Payé à Jean-Baptiste pour divers rafraîchissements dans les auberges	6,25
3.	Onkosten gemaakt door kiesagenten.	
	— Débours à M. notaire Reynaert, Anseghem	43,00
	— Débours à M. Gérard à Menin	35,15
	— Voyages pour les élections	39,00
	— à M. le curé de C.	15,00
	— à M. le doyen de Menin	8,50
	— Peerd en tilbury ten gebruyke van de HH. Van Cutsem en Jonckheer naer MoesCroen en Dottignies (25 mei)	10,00
	— een 4 commissionnaires tot het bijhaelen der Electeurs van Avelghem, Waeremaerde, Tighem.	6,00
	— verdient van Robrouck voor naer Ooteghem te gaen voor d'Electeurs te vernaemen	1,50
4.	Vervoerkosten van de kiezers.	
a.	Treinkosten :	
	— 23 kiezers	36,00
	— kiezers van Herseaux	53,00
b.	Kosten van paarden, voedsel, rijtuigen, barrières, stal-knechten, vigilanten, drinkgeld aan koetsiers :	
	— Transport d'Electeurs d'Ingoeghem	30,00
	— Idem Dottignies	18,10
	— Om naer Hanzeghem te rijden en weer te keeren 's anderendaags	30,40
	— kiezers van Heestert	26,00
	— Naer Dottignies	34,50
	— Transport des Electeurs de Moorzele à Courtrai et retour	35,15
	— Electeurs d'Avelghem, Helchin etc.	58,00

¹²² We stelden dit overzicht op aan de hand van de 31 gedetailleerde rekeningen door Félix Béthune betaald. De verschillende posten werden duidelijkheidshalve ondergebracht in 6 rubrieken. We behielden telkens de uitdrukkingen die Félix of zijn crediteur gebruikten.

— Transport des Electeurs de Mouscron à Courtrai	26,00
— Kiezers van Avelghem, Waeremaerde, Tighem	126,05
— Na Poperinghe	78,00
— Electeurs van Tighem	42,90
5. Kosten voor ontbijt, middagmaal, avondmaal, wijn, bier, likeur, alkoholische dranken en sigaren aangeboden aan de kiezers.	
— Note de M. Carlier, dépense en ville	145,60
— 26 Electeurs de Moorzele	47,20
— Electeurs de Dottignies	15,00
— Chez van Herwegen	77,29
— Electeurs d'Heestert	19,05
— Electeurs de Moorzele et Menin	47,20
— Electeurs d'Avelghem et Helchin etc.	44,40
— Electeurs van Avelghem, Waeremaerde, Tighem etc.	426,00
— Electeurs van Avelghem, Waeremaerde, Tighem en Ooteghem	135,47
— Teire gedaen door Electeurs van Tighem	13,91
— Electeurs de St. Genois	51,75
— 14 Man van Aelbeke	24,20
— Dépenses pour les électeurs de Deerlijk	31,70
— Electeurs van Haerelbeke, Deerlijk, Tieghem, Ingoyeghem, Ooteghem	117,42
— Tafel aan 16 kiezers	36,00
— Kiezers van Lendelede	18,70
— 25 personnes	63,50
6. Onkosten voor drukwerken en papier.	
— Aen Journal l'Echo ¹²³ et impressions	156,26
— Aen Mussely-Boudewijn, imprimeur	36,05
Totaal	2247,60

11. Gedetailleerde rekening voor vervoersonkosten

Geleevert door mij E. De Cuypere aan d'Heeren Electeurs van Avelghem, Waeremaerde, Kerckhove, Thieghem, Anzeghem.	
Den 7 en 8 Juny geleevert eene groote vroiture met drie peerdenvoor twee daegen aan 25 F daegs	50,00
Den 7 en 8 Juny geleevert eenen sarrabank met twee peerdenvoor twee daegen aan 18 F daegs	36,00
Den 7 en 8 Juny eene voiture met een paard voor twee daegenaan 12 F. daegs	24,00

¹²³ Conservatief dagblad van Kortrijk (cfr noot 127).

Den 8 Juny betaeld voor barrier		
4 barrier aan 80 ct. twee mael		6,40
3 barrier aan 60 ct. twee mael		3,60
3 barrier aan 30 ct. twee mael		1,80
voor inkoemen poorte 6 peerden, 3 mannen à 25 ct.		2,45
voor drinkgeld van drij coetsiers, gebroeken twee		
spiegels gebroeken		2,00
		126,05

12. Gedetailleerde rekening betaald voor verbruik der kiezers

Geleevvert door mij E. De Cuypere aan d'Heeren Electeur van Avelghem,
Waeremaerde, Tighem enz.

Den 8 Juny 86 mannen gehad 9 liters geniver en 40 druepels		
er uyt geschenken aan 5 cent. par druepel		18,00
Idem enen flusche puns uytgeschenken in druepels à		
30 ct.		12,00
Idem eene flusche curaseau uytgeschenken in druepels		
à 15 ct.		6,00
Idem eene flusche menthe		6,00
Idem vier dejeuners à la foursette		4,00
Idem 86 mannen gedieneerd aan 1,75 F.		150,50
Idem 5 veldwachters gedieneerd aan 1,50 F.		7,50
Idem 4 Coutsiers gedieneerd aan 1,50 F.		6,00
Idem een taefel en voormiddag in pinten en kannen en		
een taefel in stoepen eene tonne bier inhoudende		
80 stoepen aan 52 cent per stoep		
Idem een taefel 62 flesschen wijn à 2 F. ider		124,00
Idem 86 mannen café met druepels aan 50 cent par		
hoofd		43,00
Idem voor drinkgeld van taefelknegten en koek		8,00
		432,60

13. Hautois [?], bediende bij het Ministerie van Justitie
aan Félix Béthune

Bruxelles, 10 Juin 1847.

Monsieur Béthune,

Je vous félicite bien sincèrement sur le résultat des élections de Courtrai. L'imposante majorité que vous avez obtenue doit vous prouver que votre arrondissement doit reconnaître les services que vous lui avez rendus et qu'il a toute confiance dans votre talent et votre active sollicitude. L'élection de M. d'Espierres quoique moins significative est une nouvelle preuve d'approba-

tion que reçoivent vos actes politiques et administratifs, car c'est probablement dans cette vue que beaucoup d'électeurs lui auront donné leurs suffrages. Il est à regretter que le même succès n'ait pas été obtenu dans les autres arrondissements par l'opinion conservatrice.

IV. TEKENPLANK VAN DE LOGES LES VRAIS AMIS DE L'UNION EN LES AMIS PHILANTHROPIES VAN 13 JULI 1836 ¹³⁴

Les loges des Vrais Amis de l'Union et des Amis Philanthropes Réunies
Orient de Bruxelles, le 3me Jour du 5e Mois de l'an
de La Vraie Lumière 5836.

Très Cher Frère,

Les Respectables Loges réunies ont arrêté la liste ci-jointe des candidats qu'elles se proposent de porter comme conseillers de régence. L'élection définitive étant fixée au 14 courant, ces Respectables Loges ont décidé que des bureaux d'élections préparatoires se formeraient sans délai, et à cet effet, les Frères dont les noms suivent ont été désignés pour les former, ainsi qu'ils se trouvent classés dans leur section respective, savoir :

1re Section Les Très Chers Frères Verhaegen, ainé, Heernu, Fontainas

2me Section Van der Elst, Baurain, Hauwaert, Durant,
Jacquemotte

3me Section Walter ¹³⁵, Beaureain, Messel-Blisset, Thiebaut

4me Section Verhaegen, cadet, Swyen.

5me Section Pierart, Bergeron, Trumper, Eliat, Debruyn.

6me Section Navez, Dudart, Duchène, Gentis, Bernard.

7me Section Hellinck, Georges, Haeseleer, père, Gorisen,
Charette, Wauters.

8me Section Jean Klerck, Vancutsem, Jos. Debiefve,
Rosart.

Afin d'arriver à un résultat favorable, et alors qu'il s'agit d'intérêts généraux et particulièrement deux de cet Orient chacun de vous, mes Très Chers Frères, en appréciera l'importance, et les enfants de la veuve ne demeureront pas stationnaires. Pénétrées comme le sont ces Respectables Loges des éminentes qualités maçonniques qui vous distinguent si particulièrement, elles se flattent que vous vous concernez afin de faire immédiatement un appel aux électeurs de vos sections respectives, en les convoquant en votre qualité d'électeur. Ces Respectables Loges espèrent tout du concours de maçons aussi zélés et éclairés que vous, Mes Très Chers Frères, pour cette en doute, la réussite de leur proposition.

Par mandement des Respectables Loges,
Le secrétaire des Amis Philanthropes
Gentis.

¹³⁴ Verzameling F. V. Borné. De gebruikte afkortingen werden door ons aangevuld.

¹³⁵ Geschrappt en vervangen door Watteu.